

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Gülməmmədli Orxan Ələsgər oğlu

“Bankların kredit siyasəti” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Bank işi”

Elmi rəhbər:

prof. Bağırov Mübariz Məmmədhüseyn

Magistr proqramının rəhbəri:

İ.E.N.fəxri Prof. Bəşirov R.A.

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ələkbərov Əvəz Əkbər

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. BANK FƏALİYYƏTİNİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ İQTİSADI İNKİŞAFDA AKTİV ƏMƏLİYYATLARIN ROLU.....	7
1.1. Banklar, onların əhəmiyyəti və iqtisadi inkişafda kredit siyasətinin rolu....	7
1.2. Bank fəaliyyətinin aktiv əməliyyatları.....	16
1.3. Bankın kredit fəaliyyətinin dünya təcrübəsi.....	23
FƏSİL II. BANK KREDİTLƏŞMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	32
2.1. Bankın kredit siyasətinin hüquqi bazası	32
2.2. Kreditləşmənin müasir vəziyyətinin təhlili.....	40
2.3. Kreditləşmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.....	48
FƏSİL III. KREDİTLƏŞMƏ ƏMƏLİYYATLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	54
3.1. Kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi	56
3.2. Kreditləşmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	70
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	72
PE3HOMÉ.....	74
Summary.....	75
Referat.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Banklar kredit təşkilatı kimi bir çox ölkələrdə iqtisadiyyatın inkişafında əvəzsiz rola sahib olmuşdur. Bu nöqtəyi nəzərdən müasir dövrdə banklar iqtisadiyyatda oynadığı rola görə hər bir ölkənin normal fəaliyyət göstərməsinin əsas dayaq funksiyası kimi çıxış edir. Bankların yaranmasının zərurəti dünya ölkələrində iqtisadi inkişafa olan tələbat və ümumilikdə insanların nağd pul resurslarına ehtiyacları ilə əlaqədardır. Bununla əlaqədar olaraq əhalinin pul resurslarının tələbatının ödənilməsinin müvafiq kommertiya bankları tərəfindən müxtəlif əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi və tarixi dövr ərzində inkişafı hər şeydən əvvəl əhalinin sərbəst pul vəsaitlərinin də toplanması kimi məqsədləri özündə əks etdirmişdir. Müasir dövrdə bankların fəaliyyətinin çoxşaxəli olması və onların iqtisadiyyatda rolunu və əhəmiyyətini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki banklar sadəcə olaraq pul dövriyyəsinə təşkil etməklə məşğul olmur, onlar eyni zamanda, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə kreditləşməni həyata keçirir, qiymətli kağızlarının alqı- satqısı və müxtəlif vasitəçilik əməliyyatlarının icrası ilə məşğul olurlar. Buna müvafiq olaraq banklardan kredit siyasətinin həyata keçirilməsi bank fəaliyyətinin təşkil edilməsini əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edərək, istənilən dövrdə aktual hesab edilir. Kredit siyasəti kommertiya banklarına ümumi siyasətin tərkib hissəsi kimi çıxış edərək, özündə bir sıra elementləri birləşdirir ki, bu elementlər hər bir kredit müəssisəsinin normal fəaliyyətinin təmin edilməsinin əsas şərtidir. Bankın kredit siyasətinin məqsədi hər bir kredit təşkilatının ümumi strateji məqsədləri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəli olduğu ümumi məqsədlərə xidmət edir. Belə olduqda isə bank tərəfindən daima icra edilməli və fəaliyyətin genişləndirilməsi istiqamətində yerinə yetirilən müxtəlif əməliyyatların kreditləşməsi siyasətinin də tərkib hissəsinə çevrilir. Buna misal olaraq qeyd edə bilərik ki, kredit siyasətinin də əsas məqsədi kommertiya bankı tərəfindən cəlb edilmiş vəsaitlərin səmərəli formada yerləşdirilməsi və ümumilikdə bankın gəlirliliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Banklardan kredit siyasətinin həyata keçirilməsi və kreditləşmənin digər məqsədlərindən biri də qarşıya qoyulan prinsiplərə əməl edilməklə ümumilikdə kredit əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi ilə kommərsiya bankından kredit xidmətlər bazarından təbliğ edilməsi və gəlir əldə edilməsindən ibarətdir. Sadaladığımız bütün bu məsələlərə istinad edərək qeyd edə bilərik ki, bu tədqiqat işi olduqca aktual hesab edilir.

]Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri.Tədqiqat işinin məqsədini ölkəmizdə fəaliyyət göstərən kommərsiya banklarının həyata keçirdiyi kredit siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və bu sahədə müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar müxtəlif təkliflərin verilməsi təşkil edir. Sadaladığımız bu məqsədlərə uyğun formada müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi zərurəti yaranır. Bu vəzifələrə nəzər salaq :

- Kommərsiya banklarının fəaliyyətində aktiv əməliyyatlarının təhlil edilərək onların kredit siyasətində rolunun müəyyən edilməsi ;
- Bankların iqtisadi inkişafda rolunun və milli iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyətinin təhlili ;
- Kreditləşmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi və bu istiqamətdə fəaliyyətin tənzimlənməsi ;
- Kreditləşmənin müasir vəziyyətinin təhlil edilməsi ;
- Bankların kredit siyasətinə müvafiq olaraq yerinə yetirilən əməliyyatların təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə mövcud olan çatışmazlıqların aradan qaldırılması ;
- Kommərsiya banklarının normal fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədi ilə dünya praktikasından istifadə mexanizmlərinin müəyyən edilməsi ;
- Ölkəmizdə bank sektorunda normativ hüquqi bazanın mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və bu sahədə qanunvericilik bazası üzrə qəbul edilən normativ aktlarda olan boşluqların aradan qaldırılması ;

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqat işinin obyektini ölkəmizdə kredit siyasətinin təşkil edilməsində mühüm rol oynayan təşkil edir Bank of Baku , Kapital Bankı təşkil edir. Predmetini isə bankların kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi formalaşdırılması və bu istiqamətdə əsas qarşıya qoyulan məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar məsələlər təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası. Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji əsasını ümumilikdə bank sektorunun tarixi dövr ərzində formalaşması və fəaliyyət göstərməsi, eləcə də ölkəmizdə bankların fəaliyyəti ilə əlaqədar onları həyata keçirdikləri əməliyyatı müvafiq olaraq kredit siyasətinin yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində iqtisadçıların və müxtəlif alimlərin söylədiyi fikirlər təşkil edir. . Dissertasiya işinin tədqiq edilməsi zamanı ümumiləşdirmə, statistik təhlil, müqayisə , analiz və bir sıra metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya mənbəyi. Tədqiqat işinə müvafiq olaraq. müxtəlif ədəbiyyatlardan (rus, türk) , statistik göstəricilərdən, bankların formalaşmasından və ən müxtəlif ölkələr üzrə qəbul edilən qanunlar, eləcə də Azərbaycanda bank sferası üzrə normativ hüquqi baza yaranıb və bu istiqamətdə müxtəlif ədəbiyyatlardan , internet saytlarından və digər vəsaitlərdən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat işində amma ümumilikdə kommersion bankları üzrə kreditləşmə mexanizminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar müxtəlif fikirlər səsləndirmiş və bir sıra məsələlərlə əlaqədar təkliflər verilmişdir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

- Ümumilikdə, bank sferası üzrə pul dövriyyəsinin hərəkətinə kommersion banklar tərəfindən daimi nəzarət edilməsi və bu istiqamətdə nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi təklifləri verilmişdir.
- Kommersion banklar tərəfindən pul kütləsinin həcmnin artırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun formada banklarda innovativ texnologiyaların tətbiq edilməsi ilə xidmətlərin keyfiyyətinin təkmilləşdirilməsi təklifləri irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, burada öz əksini tapan məsələlər kommertiya banklarının fəaliyyətinin və ümumilikdə kredit siyasəti üzrə fəaliyyətin tənzimlənməsi və bu istiqamətdə təkmilləşdirilməsi cəhətdən tövsiyə rolunu oynaya bilər.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“ Bank fəaliyyətinin əhəmiyyəti və iqtisadi inkişafda aktiv əməliyyatların rolu” adlı 1-ci fəsildə bankların formalaşmasına, onların iqtisadiyyatda rolunun və icra etdikləri fəaliyyətin əhəmiyyəti və ümumilikdə iqtisadi inkişafdan, xüsusilə banklar tərəfindən həyata keçirilən kredit siyasətinin mahiyyəti, eləcə də aktiv əməliyyatları və bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübənin tətbiqi mexanizmi öz əksini tapmışdır.

“Bank kreditləşməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və onun qiymətləndirilməsi” adlı 2-ci fəsildə kommertiya banklarında kredit siyasətinin hüquqi bazası və bu istiqamətdə müstəqillik dövründən sonra ölkəmizdə bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən normativ hüquqi aktları təhlil edilmiş, eləcə də kreditləşmədə səmərənin qiymətləndirilməsi məsələləri əhatə olunmuşdur.

“Kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə isə ümumilikdə bank sferasından öz fəaliyyətini daha düzgün və müasir dövrün tələblərinə uyğun formalaşdırılması ilə əlaqədar yerinə yetirilən tədqiqat və ümumilikdə kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar məsələləri əhatə etmişdir.

FƏSİL I. BANK FƏALİYYƏTİNİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ İQTİSADI İNKİŞAFDA AKTİV ƏMƏLİYYATLARIN ROLU

1.1. Banklar, onların əhəmiyyəti və iqtisadi inkişafda kredit siyasətinin rolu

Bankların yaranması və formalaşması, ümumilikdə bəşəriyyətin tarixi inkişaf mərhələlərində onların iqtisadiyyatın inkişafında rolu hələ çox qədim zamanlardan insanları düşündürərək banklar haqqında müxtəlif yanaşmaların formalaşmasına səbəb olmuşdur. Tarixi dövrü ərzində bankların yaranmasının əsas səbəbi kimi ümumilikdə dəyişənlərin və zinət əşyalarının mübadiləsi, ticarət kapitalından və ümumilikdə əmanətlərin qoyulması ilə əlaqədar proseslər olmuşdur. Bank anlayışının mahiyyətinin genişliyini və ümumilikdə, bankların fəaliyyətinin çoxşaxəli olmasını nəzərə alaraq bank haqqında hələ çox qədim zamanlardan müxtəlif iqtisadçı-alimlər, nəzəriyyəçilər fərqli fikirlər səsləndirmişlər. Belə ki, bankların formalaşması ilə əlaqədar ilkin olaraq linqvistik və etimologiyaya əsaslanan nəzəriyyələr mövcud olmuşdur. Linqvistik nöqtəyi nəzərdən, bank sektorunun formalaşmasının əsas vətəni İtaliya hesab edilir.

Hələ quldarlıq quruluşunun mövcud olduğu dövrdə məhz bank sektorunun əsas mərkəzi Yunanıstan və Romadan Avropaya daha sonra isə Yeni dünya istiqamətində inkişaf etmişdir. Buna müvafiq olaraq elə bank anlayışının mahiyyətinə nəzər salsaq görərik ki, bank sözü italyan dilindən tərcümədə o, “banko” yəni stol sözündən götürülmüşdür. Qeyd etdiyimiz bu mübadilə prosesi əslində qədim zamanlardan indiyə qədər ölkələrin iqtisadi inkişafı və əmtəə- pul resurslarına olan tələbatının ödənilməsi ilə əlaqədar olaraq formalaşmışdır. Eyni zamanda dövlətlərin orta əsrlərdə əhalinin pul vəsaitlərindən daha səmərəli istifadə məqsədi ilə bankların formalaşması və inkişafı daha sürətlə getmişdir.

Bankların yaranmasına daha dəqiq nəzər salsaq, ilk öncə qeyd etməliyik ki, hələ eramızdan əvvəl Babilistanda bank işinə dair fəaliyyətləri müxtəlif kilsə xidmətçiləri icra edirdilər. Bu tip fəaliyyəti daha çox sələmçilik formasında həyata

keçirirdilər ki, əslində orta əsrlərdə və qədim zamanlarda bu bankir işi ilə məşğul insanları sələmçi adlandırırdılar. Bankirlər əsasən pulların dəyişdirilməsi borc verilməsi, müxtəlif əməliyyatların həyata keçirilməsi ilə məşğul olurdular. Bu sahədə müxtəlif qaydaları mövcud idi ki, buna misal olaraq, biz sələmin son həddinə müəyyən faizlə limit qoyulması və 30 % dən natural formada çox ola bilməməsini də qeyd edə bilərik. Tarixçilər bankların yaranmasının 2500 il əvvələ qədər gedib çıxdığını və iqtisadiyyatı inkişaf etdikcə mübadilə proseslərinin müxtəlif formalarının meydana gəlməsini, eləcə də əmək bölgüsünün alqı-satqı münasibətlərinin inkişaf etməsinə uyğun olaraq bank münasibətlərinin də inkişafına qeyd edirdilər. Bununla yanaşı, iqtisadçılar, hələ bizim eramızdan əvvəl VI əsrdə Vavilonda kredit qoyuluşları ilə əlaqədar faizlərin verilməsi kimi prosesin tətbiq edildiyini qeyd edirdilər. İqtisadçılar eyni zamanda, bank əməliyyatlarının ilkin olaraq kilsələr tərəfindən həyata keçirildiyini, hətta məbədlərin dəyərli sikkələri saxlamaq üçün əsas yer olaraq istifadə edildiyini söyləyirdilər. Biz xüsusilə də bu dövrdə qiymətli əşyaların alqı- satqı prosesində pul nişanəsi olaraq istifadə edilməsini göstərə bilərik. Lakin məhsulların kəmiyyətinin, çeşidlərinin çoxalması və istehsalın artması, ölkələr arasında əlaqələrin ticarət nöqtəyi nəzərdən daha da genişlənməsi, ümumilikdə, qızıla olan mübadilə prosesinin çətinləşməsinə gətirib çıxardı. Bu isə nəticə etibarilə qızıl istehsal edən peşəkar mütəxəssislərin yaranmasına və onların xüsusi qızıl sikkələri saxlamaq üçün müxtəlif zirzəmilər yaratması və öz sikkələrinin və qızıllarını istifadə etməyə başlamasına səbəb oldu. Nəticədə alqı-satqı prosesi ilə məşğul olan müxtəlif tacirlər yaradılan bu zirzəmilərdə öz sikkələrini, qızıllarını saxlayır və əvəzində müəyyən bir xidmət haqqı ödəməyə başladılar. Bu anbarlardan məsuliyyət daşıyan şəxslər isə həmin qızılları saxlamaq müqabilində müəyyən qəbz formasında kağız təqdim edirdilər. Sonralar bank sektorunun inkişafının son mərhələsi kimi kağız pulun əmələ gəlməsi pulun formalaşması kredit təşkilatı kimi bankların yaranmasına və inkişafının başlıca səbəbi oldu.

Normal bank sisteminin yaranması və inkişaf isə XVII əsrə təsadüf edir. Bu dövrdə ilk dəfə İngiltərədə banklar, ticarət, sənaye sahələrinin kreditləşməsi ilə

əlaqədar formalaşaraq, daha sonradan sənaye kapitalının fəallaşması və müxtəlif sahələrin inkişafı ilə əlaqədar yaranmış və bankların fəaliyyətinin daha da artmasının 1694-cü ildə İngiltərədə Səhmdar Bankının yaranması ilə nəticələnmişdir . Kommersiya banklarının yaranması isə tacirlər tərəfindən ticarət və əmtəə mübadiləsinin inkişaf etdiyi bu dövrdə ümumi satışın kreditləşməsi , mallarının daşınması ilə əlaqədar olmuşdur.

Müasir dövrdə bank sektoru müxtəlif ölkələrdə yeni iqtisadi sisteminin və iqtisadi inkişafının əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Buna müvafiq olaraq, biz qeyd etməliyik ki, əgər bir ölkədə fəaliyyət göstərən çoxlu banklar, kredit təşkilatları və bunu uyğun olaraq müxtəlif bank əməliyyatlarını həyata keçirdiyi iqtisadi subyektlə varsa, həmin ölkədə bank sisteminin mövcud olmasından bəhs etmək etmək olar. Belə olduqda isə hər bir sistemin qarşısında müəyyən öhdəliklər dayanır ki, həmin sistem müxtəlif tələblərə cavab verməlidir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- Bu sistem bütün vacib elementlərə sahib olmalıdır ;
- Sistemin müxtəlif elementləri arasında qarşılıqlı əlaqə mövcud olmalıdır
- Bu sistemin fəaliyyəti nəticəsində qarşılıqlı əlaqəyə əsaslanan lazımsız elementlər sistem tərəfindən kənarlaşmalıdır ;

Sistemin elementləri müvafiq olaraq, biz bank sisteminin elementlərini aşağıdakı formada ifadə edə bilərik ;

- Bankın müxtəlif bank əməliyyatları həyata keçirərək özündə bir sıra qaydalarını birləşdirən və qarşılıqlı əlaqəli formada fəaliyyət göstərmək bacarığı olan bir təşkilat olmalıdır ;
- Bank sistemi bir sıra digər sistemlərlə qarşılıqlı formada inkişaf etməlidir ;
- Qanunvericiliyə zidd formada müxtəlif bank əməliyyatlarının və kredit əməliyyatlarını icra edən təşkilatlar olmamalıdır.

Elementlərə müvafiq olaraq bank sisteminin fəaliyyəti və özünəməxsusluğu da elə həmin qarşılıqlı münasibət və elementlərinin fəaliyyəti ilə müəyyən olunur. Belə

olduqda isə bank sisteminin məzmunu elementlərin məcmusunu mahiyyətinə uyğun şəkildə formalaşır. Dövlətin həyata keçirdiyi siyasətin tərkib hissəsi kimi iqtisadi artımın əldə olunmasında, fəaliyyətin səmərəliliyinin təmin edilməsindən, rəqabətin əldə olunmasında ölkədə bir sıra müxtəlif inkişaf proqramlarının icra edilməsində bankı sisteminin xüsusi rolu vardır. Bankların müxtəlif dövrlər ərzində həyata keçirdiyi əməliyyatların daha da genişləndirilməsi istinad edərək qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə banklar sadəcə olaraq, pul dövriyyəsi və kreditləşmə proseslərinin icrasını həyata keçirmir. Onları eyni zamanda müxtəlif məsləhət xidmətlərini, sığorta işləri, bazarların tədqiq edilməsi və layihələrin icrası ilə bağlı olan fəaliyyət növləri ilə də məşğul olurlar. ¹

Banklar iqtisadiyyatda, həm vasitəçi təşkilat kimi, həm də iqtisadi idarəetmə orqanı kimi təmsil olunurlar. Banklar vasitəçi qismində çıxış etməsində əsas məqsəd sərbəst pul vəsaitlərini toplayaraq onları istifadə etmək istəyən insanlardan müəyyən qaydalarla verməkdən ibarətdir. Belə olduğundan müxtəlif vəsaitləri öz əlində cəmləşdirən kreditorlar müəyyən müqavilədə faizləri əsasında borc alana verirlər. Bu zaman banklar əsas vasitəçi qismində çıxış edərək, həmin pul vəsaitlərini əldə etmək istəyən insanların maraqlarını təmin etmiş hesab edilirlər. Kredit münasibətlərinin formalaşması da məhz bu qeyd etdiyimiz məsələyə əsasən yaranar. Buna müvafiq olaraq bankların fəaliyyətində və iqtisadi inkişafından, kredit və kredit siyasətinin roluna nəzər salaq.

Kredit siyasəti hər şeydən əvvəl bankın öz müştərilərinin kreditləşmə istiqamətində həyata keçirdiyi fəaliyyət növüdür. Banklar kredit siyasətləri onların qarşılıqlarına qoyduqları strategiya əsasında müəyyən olunur və buna əsasən kreditlərin verilməsi, sənədləşdirilməsi kredit bazarında ümumilikdə kredit vermənin prinsipləri, məqsədləri kredit müqavilələri və bütövlükdə kredit prosesinin həyata

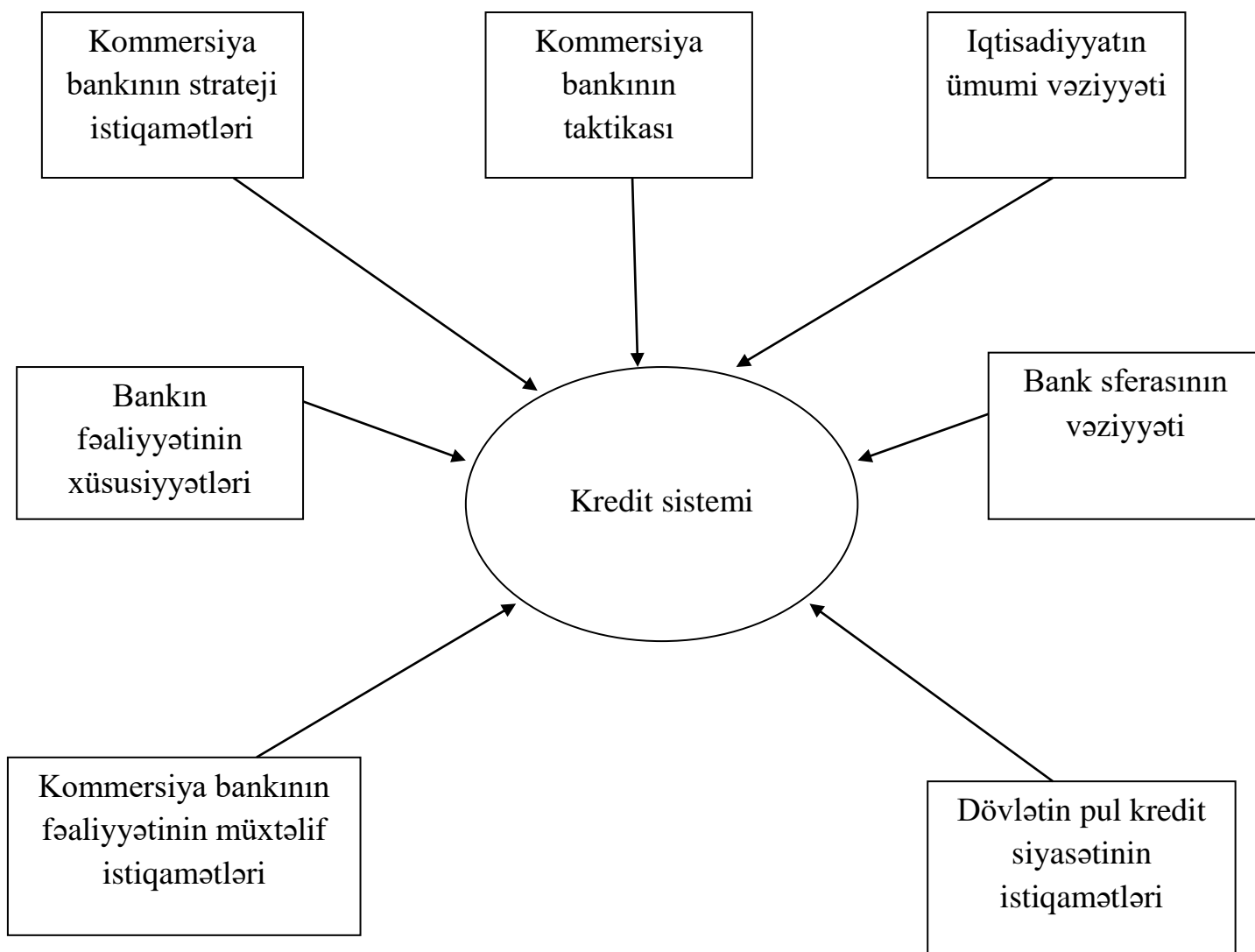
¹ Бункина М.К Денги, банки, валюта, 1994

keçirilməsi məsələləri öz əksini tapır. Buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, kredit siyasətində ümumilikdə aşağıdakı məsələlər əks edilir :

1. Kreditin sənədləşdirilməsi üzrə tələblər ;
2. Kreditin idarə edilməsi prosedurları ;
3. Qarşı tərəf üzrə kreditin qiymətləndirilməsi metodologiyası ;
4. Təminatın qiymətləndirilməsi və nəzarəti metodologiyası ;
5. Kredit reytingi metodologiyası ;
6. Təminatın qiymətləndirilməsi və nəzarəti metodologiyası ;
7. Risklərin yaranma ehtimalını təhlil edilməsi, yoxlanması üzrə proseslər

Müasir dövr davam kredit münasibətlərinin genişlənməsi dünyanın müxtəlif ölkələrində çoxşaxəli kredit münasibətlərinin formalaşmasından gətirib çıxarmışdır. Kredit münasibətləri sistemində əsas istiqaməti kimi əhalinin sərbəst pul vəsaitlərinin və əmanətlərinin toplanması, əldə edilən bu pul vəsaitlərindən qısa və uzun müddətli formada istifadə etmək məqsədlərini özündə birləşdirir. Belə olduqda isə banklar əhalinin müxtəlif təbəqələri üzrə əldə edilmiş pul vəsaitlərini ehtiyacı olan insanlara borcalanlara kredit formasında verirlər. Bu proses isə pul kredit siyasətinin tərkib hissəsi olaraq, kreditləşmə sistemini və onun müxtəlif elementlərini özündə birləşdirir. Bankın kredit siyasəti kreditin hərəkəti ilə əlaqədar olan proseslərin məcmusunu özündə əks etdirərək, bank siyasətinin bir tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Kommersiya banklarının kredit sistemi isə, ümumilikdə vəsaitlərin cəlb edərək, səmərəli yerləşdirilməsi və buna əsasən də bankın davamlı şəkildə mənfəəti əldə edilməsinə istiqamətlənir. Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində əvvəlki dövrdən fərqli olaraq kredit siyasətinin makro və mikroiqtisadi səviyyədə tədqiqatı zərurəti formalaşmışdır. Belə ki, planlı iqtisadiyyat dövründə bankların kredit siyasəti müştərilərin tələbatlarını nəzərə almadan ümumi dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi fəaliyyət göstərirdi. Buna müvafiq olaraq kredit sisteminin formalaşmasına təsir edən makro və mikroiqtisadi amilləri göstərək.

Sxem 1.1. Kreditləşmə sistemində təsir edən amillər

Mənbə : Vəliyev Munir “Kredit siyasəti və bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmənin kreditləşməsinin təkmilləşdirilməsi” iq.üz.fə.el.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2012 , səh 41

Kredit siyasətinə müxtəlif ədəbiyyatlarda kredit əməliyyatları sahəsində bankın strategiyası və taktikası kimi də yanaşılır. Kommersiya banklarının fəaliyyətində, kredit siyasəti müxtəlif sərhədlərdə bölünür. Bu sərhədlərə uyğun formada qeyd edə bilərik ki, kredit siyasəti aşağıdakı amillərlə müəyyənləşdirilir :

- ✓ Ölkələrdəki ümumi pul kredit siyasətinin və kommertiya banklarının fəaliyyəti zamanı bu istiqamətdə iqtisadi normativlər və göstəricilər, ümumilikdə bank fəaliyyətinin tənzimlənməsi siyasəti vasitəsilə
- ✓ Kommertiya banklarının həyata keçirdikləri yeni strategiyaya uyğun formada kredit siyasətinin genişləndirilməsi, və ümumilikdə kredit potensialı vasitəsilə ;

Bankların kredit siyasətinə təsir edən amillər isə aşağıdakılardır ;

1. inflyasiyanın səviyyəsi ;
2. ÜDM artım tempi ;
3. iqtisadi norma və normativlərin yaradılması ;
4. açıq bazardan valyuta və qiymətli kağızlarla əməliyyatların yerinə yetirilməsi ;
5. bank fəaliyyətinin ixtisaslaşması ;
6. rəqabətin səviyyəsi
7. kommertiya banklarının müştərilərinin tələbatı ;
8. banklarda işçi heyətinin ixtisas səviyyəsi və təcrübəsi ;

Hər bir kommertiya bankından kredit siyasətinin formalaşması, ümumi prinsiplərə əsaslanır. Prinsipin mahiyyəti isə hər hansı bir sistemi üzrə fəaliyyətin başlanğıcı hesab edirik. Buna müvafiq olaraq, biz kredit siyasətinin prinsipləri dedikdə də onun həyata keçirilməsi üzrə ilkin qaydaları və tətbiq edilən mexanizmlər başa düşə bilirik. Panova Q.S Kredit siyasətinin formalaşması prinsiplərindən bəhs edərkən, onu özünün “Kommertiya bankının kredit siyasəti” adlı kitabından müvafiq olaraq qeyd edir ki, kredit siyasətinin ümumi prinsipləri dedikdə, makroiqtisadi səviyyədə Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən kredit siyasətidir və kommertiya bankların kredit siyasətinin ümumi vəziyyəti başa düşülür.

Bankların fəaliyyətində kredit siyasəti, kadr siyasəti ilə əlaqəlidir. Kredit siyasətinin düzgün formada həyata keçirilməsi qarşıya qoyulan məqsədlərin icra edilməsi nöqtəyi nəzərindən bank rəhbərliyinin bacarığından , kredit sifarişlərini

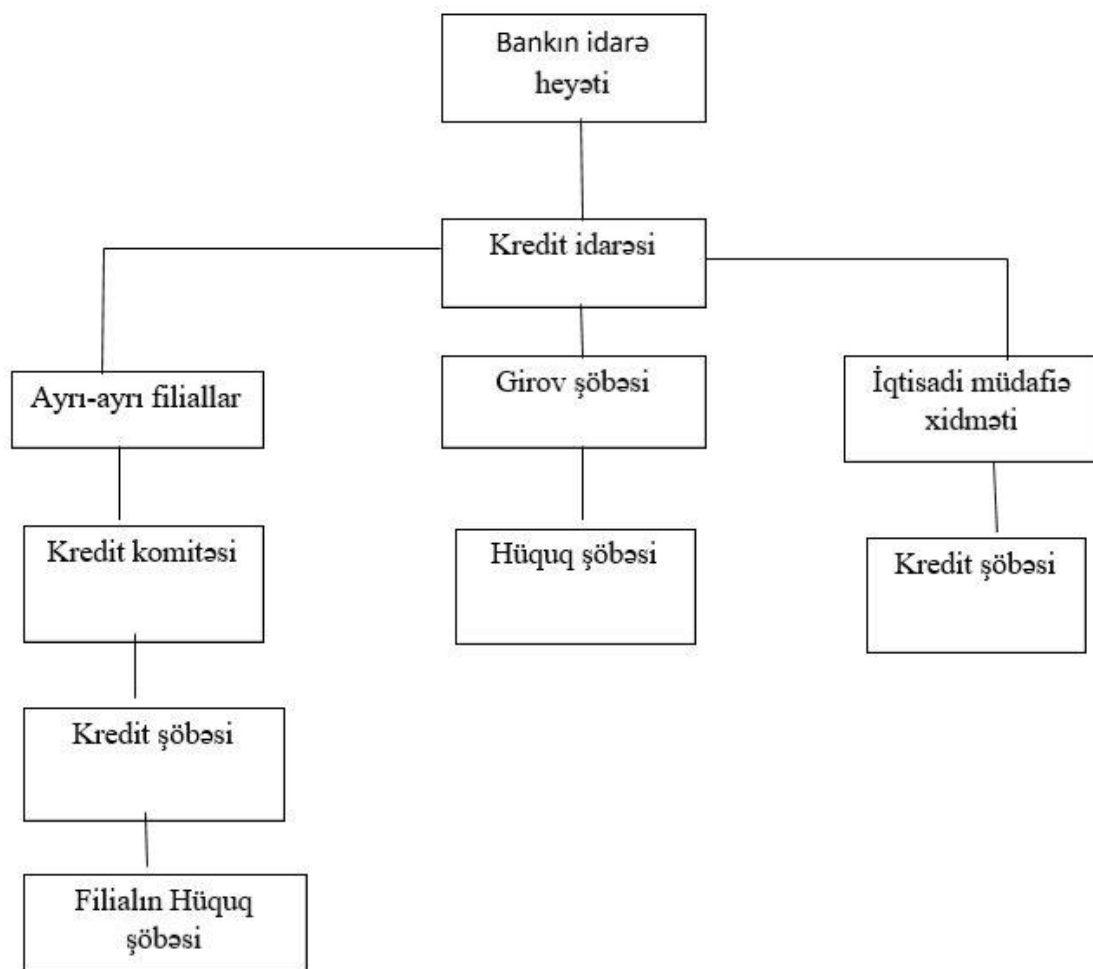
operativ şəkildə həyata keçirilməsi, kredit müqavilələrinin imzalanması bankın müvafiq olaraq kredit şöbəsinin və ya bundan digər şöbələrinin peşəkarlıq səviyyəsindən asılıdır. Buna görə də kommersiya bankları öz kredit siyasətində kredit prosesi ilə əlaqəli olan işçilərin iş təcrübəsinə, təhsil səviyyəsini xüsusi olaraq önəm verməlidirlər. Kredit şöbəsi əməkdaşlarının analitik düşüncə tərzini də kredit borcalana kredit verilməsi zamanı kreditin riskinin və kreditinin qiymətləndirilməsi prosesi eyni zamanda, qarşısındakı insanın psixologiyasına hakim olmaq, həmin insanın kredit şərtlərini düzgün yerinə yetirib yetirməyəcəyinə dair qabaqcadan proqnozlaşdırmaq və digər məsələlər kredit siyasətinin düzgün formada yerinə yetirilməsi nöqtəyi nəzərindən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kredit siyasəti əsasən, kredit kommersiya banklarının kredit şöbələrinin rəhbərliyi tərəfindən verilən tövsiyələrlə və ümumilikdə kredit siyasəti ilə əlaqədar qəbul edilən qanun və normativlər əsasında müəyyən edilir. Bu zaman isə kommersiya banklarının əksəriyyətində kredit nöqtəyi nəzərindən qərar vermək prosesi bir neçə mərhələdən ibarət olur. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

- ✓ Kredit şöbəsi mütəxəssisinin rəyi ;
- ✓ Kreditin rəsmiləşməsi ilə əlaqədar Kredit Komitəsində kredit haqqında ərizənin müzakirəsi ;

Müasir dövrdə bir sıra kommersiya banklarında kredit komitəsi üzvləri bankın Direktorlar Şurası və idarə heyəti üzvləri ilə üst-üstə düşə bilər. Belə olduqda kredit komitəsi müstəqil formada qərar vermək səlahiyyətini itirmiş hesab edilir. Lakin bundan asılı olmayaraq istənilən halda hər hansı bir qərarı qəbul edərkən bir sıra çatışmazlıqlar olur ki, obunlara aşağıdakıları misal göstərə bilərik :

- Kreditlə əlaqədar qərar verən kredit şöbəsi mütəxəssisin qərarı onun şəxsi fikrinə əsasən formalaşır ;
- Kredit tərəfindən bütün kredit növlərini komitədə müzakirə edilməsi. Bu istiqamət də obyektivliyə mənfi təsir edir.

Sxem 1.2. Bankın kredit idarəsinin strukturu

1.2. Bank fəaliyyətinin aktiv əməliyyatları

Bank əməliyyatından bəhs edərək, ilk öncə qeyd etməliyik ki, bankların fəaliyyəti, onların həyata keçirdikləri əməliyyatlarla xarakterizə edilir. Tarixi dövr ərzində banklarını inkişaf etməsi nəticəsində müxtəlif bank əməliyyatlarının genişləndirilməsi bank xidmətləri sferasının inkişafına böyük təkan vermişdir.²

Müasir dövrdə bankların kommersion prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərdiyini nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, banklarda müxtəlif məhsullarını təqdim edərək müştərilərin tələbatlarını, xidmətlərinin keyfiyyət, kəmiyyət və bir sıra xüsusiyyətlərin, bankın gəlirli fəaliyyət istiqamətinin formalaşdırılmasını nəzərə alaraq fəaliyyət göstərilir. Buna müvafiq olaraq bank əməliyyatları banklarla müştəriləri arasında həyata keçirilən müxtəlif iqtisadi məsələlərlə əlaqədar fəaliyyəti əks etdirir. Çox zaman bankın əməliyyat anlayışı bank xidmətləri anlayışı ilə eyniləşsə də bunlar arasında müəyyən fərqliliklər mövcuddur. Buna istinad edərək qeyd edə bilərik, bank əməliyyatları bankların həyata keçirdikləri müxtəlif bank xidmətləri vasitəsi ilə təmsil olunur. Belə olduqda isə bank xidmətləri, bank əməliyyatlarından fərqli olaraq daha çox müştərilərin tələbatının ödənilməsinə istiqamətlənir. Bu tələbatlar isə bank əməliyyatları vasitəsilə icra edilir. Müasir dövrdə banka əməliyyatları aşağıda qrupa bölünür :

- Aktiv əməliyyatlar ;
- Passiv əməliyyatlar ;
- Vasitəçilik əməliyyatları ;

Kommersion banklarının passiv əməliyyatları onların xüsusi kapitala müxtəlif qoyuluşları hesabına yaranaraq aktiv əməliyyatların formalaşdırılması üçün səfərbər edilir. Bunu görə bankın passiv əməliyyatları onun aktiv əməliyyatlarının yerinə

² Orucov İlkin “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bankların fiziki şəxslərlə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi yolları” i.q.el.na.al.üç.t\,ed.dis Bakı, 2000, səh 13

yetirilməsi üçün baza rolunu oynayır. Kommersiya bankların aktiv passiv əməliyyatları bir-biri ilə əlaqəli olub, passivlər banklarda mənfəət əldə etmək üçün resursları formalaşır.

Ümumilikdə onu qeyd etmək lazımdır ki, aktivlər bankların maksimum mənfəət əldə edilməsi və iqtisadi səmərə nail olunması ilə əlaqədar eləcə də, öz gəlirliyini təmin etmək və mənfəət əldə etmək məqsədilə istifadə edilir . Aktivlər vasitəsilə bankın əldə etdiyi iqtisadi səmərəyə isə bir neçə yolla əldə nail olunur. Bunlar müvafiq olaraq sadalayacaqlarımızdan ibarətdir :

- ✓ Bankın səhmdarları arasında aktivlərin bölüşdürüldüyü zaman ;
- ✓ Öhdəliklərin ödənilməsi məqsədilə istifadə olunduğu zaman ;
- ✓ Digər aktivlərlə mübadilə olunan zaman ;³

Kommersiya banklarının aktivləri adətən, əvvəlki dövrlərin əməliyyatları və hadisələri nəticəsində formalaşar. Belə olduqda isə xərclər və aktivlər arasında tam qarşılıqlı əlaqə yaradılır ki, banklar öz xərclərini nəzərə alaraq aktiv əməliyyatların icrası zamanı maksimum mənfəət əldə etməyi əsas məqsəd hesab edir. Buna müvafiq olaraq, bankın öz aktivləri müəyyən planın icrası zamanı mühasibat balansından qısamüddətli və uzunmüddətli aktivlər olaraq təsnifləşdirilir :

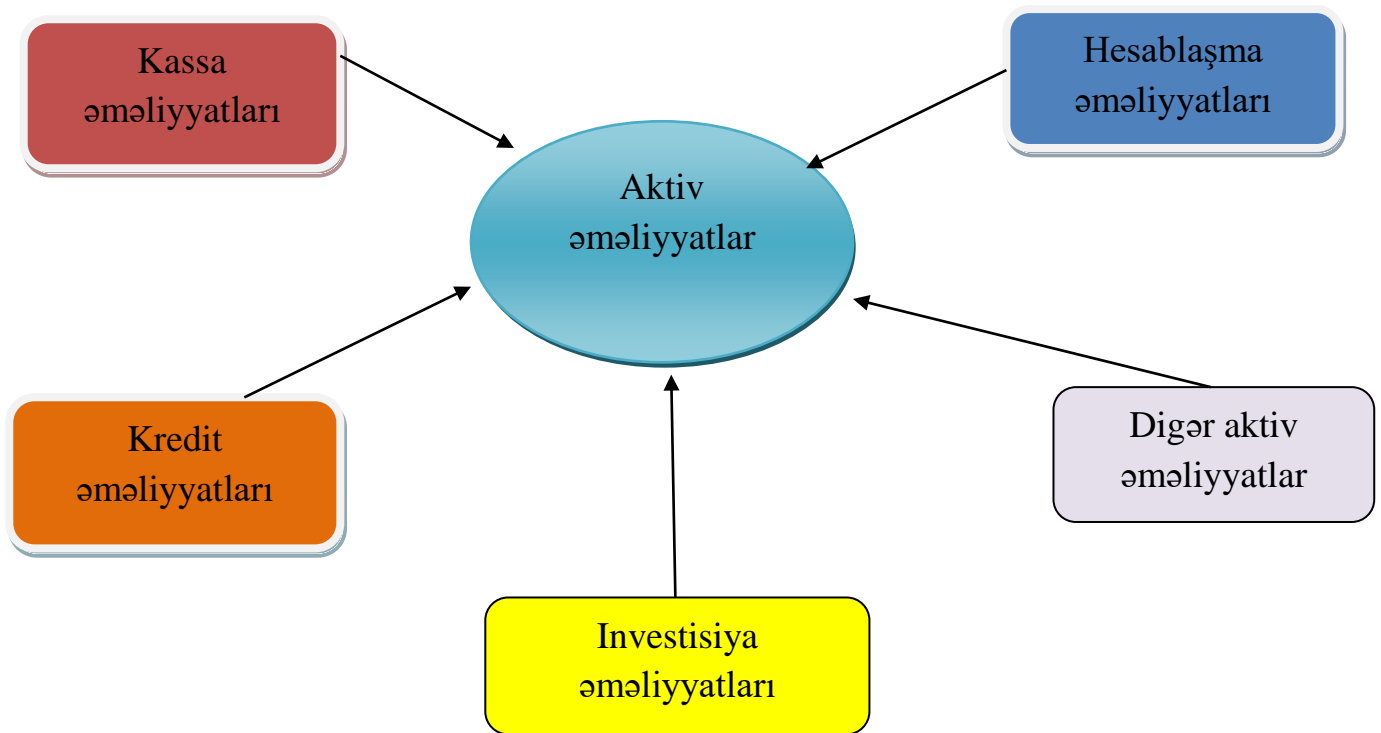
Aktivlər qısamüddətli aktiv kimi aşağıdakı amillərlə müəyyən edilir :

1. İstifadəsinə heç bir məhdudiyyət olmayan pul vəsaitləri formasında istifadə olunan zaman ;
2. Banklar tərəfindən müxtəlif əməliyyatların həyata keçirilməsi məqsədilə istifadə olunduğu zaman ;
3. Aktivlik qısa müddət ərzində kommersiya məqsədləri üçün saxlanıldığı zaman ;

³ <http://unec.edu.az/application/uploads/2015/05/11.pdf>

Kommersiya banklarının aktiv əməliyyatları gəlir əldə etmək məqsədi ilə bankların öz vəsaitlərindən istifadə etməsini əks etdirir. Bu zaman kommersiya bankları cəlb olunmuş vəsaitlərdən, eləcə də müxtəlif fiziki və şəxslərə kreditlərin verilməsi investisiyaların həyata keçirilməsi və müxtəlif fəaliyyətləri yerinə yetirirlər. Bu əməliyyatlar isə öz növbəsində bankın mənfəəti əldə etmək imkanlarını daha da genişləndirir. Bankın aktiv əməliyyatlarına aşağıdakılar aiddir :

Sxem 1.3. Bankların aktiv məliyyatları

Banklarının aktiv əməliyyatlar içərisində kassa müəyyən əməliyyatları çox mühüm rol oynayır. Belə ki, kassa əməliyyatları vasitəsi ilə banklar müştərilərə müxtəlif təyinatlı hesablar açır, ölkə daxilində və ölkədən xaricdən pul köçürmələrini həyata keçirir, müxtəlif konvertasiya əməliyyatları yerinə yetirir və nəgd pul vəsaitlərinin hesabdan çıxarılması, hesaba daxil edilməsi kimi prosesləri yerinə yetirirlər. Kassa

əməliyyatlar vasitəsilə kommersiya bankları öz müştərilərindən nəğd pul hesablaşmalarının yerinə yetirməkdən müxtəlif kassa xidmətlərini, eyni zamanda nəğd pul bankın kassalarına daxil olmasını və müxtəlif xidmətləri həyata keçirir. Kassa əməliyyatlarının icrası mədaxil məxaric, bankomatlar vasitəsilə yerinə yetirilir.

Hesablaşma əməliyyatlarının əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu əməliyyatları nəğdsiz formada yerinə yetirilərək, müştərilər eləcə də təşkilat və banklar arasında bütün prosesləri əhatə edir. Nəğdsiz hesablaşmalar Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi qaydalar əsasında aşağıdakı formalarda həyata keçirilir :

- ödəniş tapşırığı ilə ;
- akkreditiv forması üzrə ;
- inkasso sərəncamı üzrə ;

Ödəniş tapşırığı vasitəsilə hesablaşma zamanı bank emitentin göstərişi əsasında öz vəsaitini digər bir banka nəğdsiz formada ödənişi həyata keçirir. Ödəniş tapşırığında Emitentin göstərişi vasitəsilə yerinə yetirən ödənişlə bir sıra məqsədlər üçün istifadə edilir. Bunlara misal olaraq, biz büdcədən kənar fondlara ödəniş verilməsini , mal materialın dəyərinin ödənilməsini və digər öhdəliklərlə əlaqəli ödənişləri göstərə bilərik.

Valyuta əməliyyatları valyutanın qiymətli kağızların dövriyyəsi nəticəsində pul münasibətlərinin idarə olunması ilə əlaqədar fəaliyyət növüdür. Ölkədə valyutanın əsas tənzimləyici orqanı kimi Mərkəzi Bank çıxış edir və məhz bunu müvafiq olaraq yalnız Mərkəzi Bank valyuta əməliyyatlarının icrasında müəyyən səlahiyyətli banklar tərəfindən xüsusi lisenziya vasitəsi ilə icazə verir. Xarici valyuta əməliyyatları zamanı isə aşağıdakı əməliyyatların icrası yerinə yetirilir :

- Xarici valyutanın alınıb satılması ilə əlaqədar əməliyyatlar ;
- Bir xarici valyutanın digər xarici valyuta mübadiləsi ilə əlaqədar olan əməliyyatlar ;

- Bankın valyuta əməliyyatlarına təsir edə biləcək digər növ əməliyyatlar ;⁴

Investisiya əməliyyatları zamanı investisiyalar əsasən qiymətli kağızların alınmasına istiqamətlənən investor fəaliyyətini əks etdirir. Investisiya əməliyyatlarında istifadə edilən qiymətli kağızlara, istiqrazlar, veksellər, səhmlər misal göstərə bilərik. Ümumilikdə bu qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşunun əsas məqsədi kommersiya banklarının gəlirliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Lakin bununla yanaşı, investisiya əməliyyatlarına ümumilikdə bir sıra amillər təsir edir, bunlara misal olaraq iqtisadiyyatın ümumi vəziyyətini, eləcə də qiymətli kağızlar bazarının mövcud vəziyyətini qeyd edə bilərik.

Müasir dövrdə banklar inkişaf etdikcə, onların fəaliyyətində qeyri-ənənəvi bank əməliyyatlarının xüsusi çəkisi daha da artır. Qeyri-ənənəvi bank əməliyyatlarının dünyanın müxtəlif ölkələrində tətbiq edirlər və hətta həmin ölkələrdə kommersiya banklarının gəlirlərinin çox hissəsini məhz qeyri-bank əməliyyatlarından əldə edilir. Bunlara misal olaraq, biz bank sistemində tranzit əməliyyatlarına göstərə bilərik. Tranzit əməliyyatlarının ölkəmizdə tətbiqi hələ geniş yayılmamışdı, ancaq bu əməliyyatlarını inkişaf etdirilməsinin zərurəti bir sıra amillərlə əlaqədardır ki, bunları aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Rəqabət şəraitində kommersiya banklarının həyata keçirdikləri gündəlik əməliyyatlardan gələn gəlirlərin getdikcə azalmasından ;
2. Müştərilərin tələbatlarının daha da artmasını nəzərə alaraq, bankların müxtəlif çeşidlərdə xidmətləri təklif edərək onların maraqlarını və istəklərini formalaşması ;
3. Kommersiya banklar tərəfindən müxtəlif pul vəsaitlərinin cəlb edilməsi nöqtəyi nəzərdən, rəqabətin güclü olması ;

⁴http://www.cbar.az/assets/2044/Azərbaycan_Respublikasının_bank_sistemində_xarici_valyuta_əməliyyatları_üzrə_uçot_Qaydaları.pdf

4. Tranzit əməliyyatlarının digər əməliyyatlardan fərqli olaraq bank xərclərinin yüksək olmaması ;

Tranzit əməliyyatlarını yerinə yetirmək üçün kommersiya bankları müvafiq olaraq Mərkəzi Bankdan bu fəaliyyətlə məşğul olmaq üçün lisenziya almalı və ya bu fəaliyyətə uyğun şöbə yaratmalıdır. Trast əməliyyatları bankların əmanət əməliyyatlarında nisbətən fərqli xüsusiyyətə malikdir. Belə ki, əmanət əməliyyatlarında əsas məqsədi əhalinin əmanətlərinin banklara cəlb olunmasından daha sonra buna müvafiq olaraq müxtəlif iqtisadi subyektlərin və kredit vasitəçiləri arasında bölüşdürülməsindən və ya bankın gəlirliyin artırılmasına istiqamətlənir. Əmanət əməliyyatlarında əhali bankların və etibarlılığını, bazardakı mövqeyi və bir sıra amilləri nəzərə alaraq öz vəsaitlərini onlara sərfəli şərtlərlə xidmət göstərən banklara yerləşdirməyə üstünlük verirlər. Tranzit əməliyyatlarını isə digər əməliyyat növlərindən fərqləndirən əsas səbəbi onun məxfiliyidir Burada əlavə kapitalın kimə məxsus olması barədə hər hansı bir informasiya heç zaman verilmir Əmanəti əməliyyatlarında bankların əmanətlərə görə faiz dərəcələrini müəyyən etdiyi halda, bundan fərqli olaraq tranzit əməliyyatların sadəcə olaraq həmin əməliyyata görə əmanətçi müəyyən bir məbləğ ödəyir.

Digər qeyri-ənənəvi bank təminatlarından biri də saxlanma əməliyyatları hesab edilir. Saxlanma əməliyyatının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, buradan müştərilərin qiymətli əşyalarının banklar tərəfindən qorunub saxlanılması başa düşülür. Bu zaman kommersiya banklarının müştərilərə öz qiymətli əşyalarını saxlamaq üçün müəyyən bir seyf təqdim edir ki, bunun vasitəsilə də müştəri hər zaman öz əmanətlərinə nəzarət edə bilər. Bu xidmətin qarşılığında müştərinin müəyyən məbləğ ödənməsi bankların pul vəsaitlərini cəlb etmək imkanlarının daha da artırılmasına səbəb olur.⁵

Banklar tərəfindən müxtəlif məsləhət xidmətlərinin həyata keçirilməsi aktiv əməliyyatlar hesab edilir. Bank məsləhət xidmətləri isə özündə bir sıra məsələlərin həllini nəzərdə tutur ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

⁵ Əliyev Müseyib "Bazar münasibətləri şəraitində bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri" iq.el.al.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2003, səh 68

- Kommersiya banklarının müştərilərə müxtəlif hüquq məsləhəti və konsaltinq xidmətləri göstərmək ;
- Bankın xidmətlərindən istifadə zamanı müxtəlif sənədlərin rəsmiləşdirilməsi üzrə xidmətlər ;
- Müştərilərin kommersiya bankından müraciət etdiyi müvafiq bank xidməti üzrə müəyyən məsləhət xidmətlərinin yerinə yetirilməsi

Bununla yanaşı, bankların fəaliyyətində marketinq xidmətinin çox mühüm bir önəmi vardır. Xüsusilə də bankların yeni növ bank məhsullarından tanıtmaq məqsədi ilə bu xidmətlərdən istifadə edərkən müvafiq strategiya və siyasət əsasında fəaliyyət göstərir. Bunun başlıca səbəb ondan ibarətdir ki hər bir kommersiya bankı müştərilərin tələbatlarını ödəməyə və onlara olduqca çox çeşiddə yeni məhsullar təqdim etməyə can atır. Belə olduqda isə müştərilər tərəfindən yeni yaradılan məhsuldan istifadə etmək üçün həmin məhsulun tanınması və buna müvafiq olaraq bankın marketinq xidmətinin siyasətinin düzgün formada yerinə yetirilməsi, ümumilikdə bank fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Kommersiya banklarında yeni bank əməliyyatları yaradılarkən onların təşkilinin bir sıra mərhələləri vardır ki, bunları nəzər salaq.

1-ci mərhələ yeni əməliyyatların təşkili ilə əlaqədar bankın müvafiq marketinq şöbəsi üzrə, ideyaların axtarılması və tələbin proqnozlaşdırılması , 2-ci mərhələ isə yeni bank əməliyyatlarının təşkilini özündə əks etdirir . Sonuncu mərhələdə isə yeni əməliyyatlarına tətbiq edilməsi ilə bağlı müştəri bazasının təhlil edilməsi, eyni zamanda, yaradılan bu əməliyyatların səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri öz əksini tapır.

1.3. Bankın kredit fəaliyyətinin dünya təcrübəsi

Tarixi dövr ərzində müxtəlif ölkələrdə bank sisteminin yaranması uzun bir inkişaf mərhələsi keçmişdir. Biz artıq əvvəlki paraqraflarda bankların formalaşmasının xronologiyası haqqında məlumat vermişik. Buna istinad edərək qeyd etmək lazımdır ki, orta əsrlərdə Avropanın bir sıra ölkələrində abankların iqtisadi inkişafda həlledici rolu və təsiri olmuşdur. Xüsusilə ticarət kapitalının, sənaye kapitalını və bank kapitalının rolunun daha da artması bank sisteminin inkişafından və müxtəlif ölkələrdə pul-kredit sisteminin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı bank sisteminin nə dərəcədə çevik və operativ fəaliyyət göstərməsindən asılı olaraq dəyişir. Buna görə də inkişaf etmiş ölkələrində bank sisteminin fəaliyyətində bir sıra xüsusiyyətlər formalaşır. Ümumilikdə dünya maliyyə institutların da bank sisteminin inkişafını zəruri edən xüsusiyyətlərini sadalayaq :⁶

- Bank inhisarlarının formalaşması ;
- Bank kapitalının təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi ;
- Bank sektoru və real sektorun birləşməsi və bunun nəticəsində bankların xalis kredit əməliyyatları çərçivəsindən kənara çıxması ;
- Bank kreditlərinin möhkəmlənməsi, onların verilmə müddətlərinin daha da artırılması

Bank kapitalın təmərküzləşməsinin ən əsas səbəblərindən biri ümumilikdə istehsalın səviyyəsinin artmasından asılı olaraq dəyişir. Hər hansı bir ölkədə əgər istehsal müəssisələrin sayı getdikcə artırsa, bu zaman onların əlində daha çox pul vəsaitləri toplaşır və bu da bilavasitə həmin pul vəsaitlərinin qorunub saxlanması üçün banklarda toplanmasına gətirib çıxarır. Ümumilikdə, pul vəsaitlərinin banklarda mərkəzləşməsi öz növbəsində bankların sayının azalması ilə də nəticələnir. Bunun əsas səbəblərindən biri ondan ibarətdir ki, istehsal müəssisələri öz pul vəsaitlərinin

⁶ Bağırov Vüqar “Azərbaycanda bazar münasibətlərini formalaşmasında bank sisteminin rolu” dis, Bakı, 2002

daha etibarlı və iqtisadiyyatda xüsusi statusa malik olan banklarda yerləşdirməyə üstünlük verirlər.

Bankların fəaliyyətinin dünya təcrübəsindən bəhs edərkən Avropa birliyinin maliyyə-kredit sisteminin təkamülünə nəzər salaq

Şəkil 1.1. Avropa birliyinin maliyyə -kredit sisteminin təkamülü

İllər	Hadisələr
1865-ci il	Latin monetar ittifaqının yaradılması
1873-1924	Skandinaviya monetar ittifaqının fəaliyyəti
1950	Avropa ödəniş ittifaqının yaradılması
1957	Roma müqaviləsinin imzalanması
1958	Birliyin vahid büdcəsi ilk dəfə olaraq tərtib edilmiş və icra olunmuşdur
1958-1968	Azad ticarət zonasının fəaliyyət göstərməsi
1965	Merqer müqaviləsinin qüvvəyə minməsi
1967 aprel	ƏDV-nin tutulması üzrə vahid Avropa sisteminə keçid barədə Birliyin Nazirlər Şurasının direktivi qəbul edilmişdir
1968-1978	Gömrük İttifaqının fəaliyyəti
1970	Verner planı təklif olundu
1970	AB-nin vahid büdcəsinin formalaşdırılması ilə bağlı yanaşmalar dəyişdirildi
1972	«Tuneldə ilan» valyuta rejimi fəaliyyət göstərməyə başladı
1977-ci il 17 may	ƏDV hissəsində ümumi millətlərarası qanunvericiliyin hazırlanmasında əsas yanaşmaları müəyyənləşdirən Birliyin Nazirlər Şurasının altıncı direktivi qəbul edildi
1978-ci il 18 dekabr	Ekyü tətbiq edildi
1979-cu il 13 mart	Avropa valyuta sistemi yaradıldı
1987-ci il fevral	Büdcə islahatı
1989	Delor komitəsinin məruzəsi
1993-cü il 1 yanvar	ƏDV dərəcələrinin harmonizasiyası ilə bağlı qərarlar qəbul olundu
1993	Maastrixt müqaviləsinin qüvvəyə minməsi
1994	Avropa valyuta institutu yaradıldı
1998-ci il 1 yanvar-31 dekabr	A fazası Avropa monetar ittifaqının formalaşdırılması: «avro zonası»nın iştirakçı ölkələrinin seçimi
1998	Avropa valyuta institutu əsasında Avropa mərkəzi bankı və Avropa mərkəzi banklar sistemi yaradıldı
1999-cu il 1 yanvar	Ekyü qeyri-nağd avro ilə əvəzləndi
1999-cu il 1 yanvar – 2001-ci il 31 dekabr	B fazası Avropa monetar ittifaqının formalaşdırılması: qeyri-nağd avronun dövriyyəsi, qanunvericiliyin unifikasiyası
2002-ci il 1 yanvar – 30 iyun	C fazası Avropa monetar ittifaqının formalaşdırılması: «avro zonası»nın iştirakçı ölkələrinin milli valyutaları dövriyyədən çıxarılır və avro ilə əvəzlənir

Bank kredit fəaliyyətinin müxtəlif dünya dövlətləri üzrə fəaliyyət mexanizmi həmin ölkələrdə pul kredit sisteminin yaranması və formalaşmasından asılı olaraq dəyişilir. Amerikada bir kredit ittifaqının yaradılması 1909-cu ildə fransız- amerikalı katoliklər tərəfindən həyata keçirilərək, Müqəddəs Məryəmin Kooperativ Kredit Assosiasiyası adını almışdır. Bu müddətdən keçən müssət ərzində kredit ittifaqlarının iqtisadi cəhətdən operativ fəaliyyət göstərməsi nəticəsində 1960-cı ildə 6 milyon amerikalı, 10000-dən çox kredit ittifaqında birləşdi. Artıq 90-cı illərin ortalarında Amerikadan Kredit ittifaqları ilə qarşılıqlı şəkildə açıq maliyyə bazarı arasında vasitəçi qismində çıxış edən korporativ kredit ittifaqları fəaliyyət göstərirdi. Bu kredit ittifaqları da müxtəlif gəlirli yatırımlar edərək investisiya və faiz risklərini toplayaraq , qarşılıqlı yardım, kredit ittifaqlarında əmanətçilərin payı bərabərliyi prinsiplərinə əsasən fəaliyyət göstərirdilər. İlk kredit ittifaqının yaradılmasından əvvəlki dövrə nəzər salsaq, Amerika pul kredit sisteminin formalaşmasından, hələ 17-ci əsrdə ilk dəfə olaraq kağız formasından öhdəliklərin dövriyyəyə buraxılaraq, Kanada yola düşən hərbi ekspedisiyanı maliyyələşdirmək məqsədi ilə reallaşmışdır. Lakin buna baxmayaraq o dövrdə qızıl və ispan gümüş dollarları da üstünlük təşkil edir. Lakin artıq XVIII əsrdə Amerika Konqresi milli pulları formalaşması ilə əlaqədar sikkəxana yaradaraq burada olan və ispan gümüş pullarının və qızıldan dollar adlanan milli pul vahidinin kəsilməyinə başlandı. Amerika tarixində bank sisteminin fəaliyyətinin formalaşması ilə əlaqədar Federal Ehtiyat Sisteminin yaradılmasına qədər pul kredit münasibətlərində xeyli çatışmazlıqlar mövcud idi. Lakin artıq 1913-cü ildə Federal Ehtiyat Sistemi haqqında qanun qəbul edilərkən, Amerikada artıq 2000 bank fəaliyyət göstərirdi. Federal Ehtiyat Sisteminin qarşısında duran əsas vəzifə bankların fəaliyyəti zamanı baş verən böhranların qarşısını almaq və birja çaxnaşmalarında banklara kömək etməkdən ibarət idi. Federal Ehtiyat Komitəsi Amerikada pul kredit münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində xüsusi ilə sərbəst bazar əməliyyatlarına nəzarət, maliyyə sektorunda sabitliyin təmin edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərir.

Federal ehtiyat sisteminin mərkəzi olan İdarəçilər Şurasının əsas funksiyası da Amerikadan kredit fəaliyyətinin və ümumilikdə pul kredit siyasətinin formalaşdırılmasından ibarətdir. Şura eyni zamanda açıq bazarda müxtəlif əməliyyatların həyata keçirilməsi və banklarda uçot dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar məsələləri federal ehtiyat bankları vasitəsilə reallaşdırır. Federal ehtiyat bankları isə birbaşa olaraq Amerikada pul kredit fəaliyyətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynayırlar. Bununla yanaşı, Federal Ehtiyat Bankı banklardan qiymətli kağızların sərbəst formada alqı satqısı ilə əlaqədar qərarlar verirlər. Federal ehtiyat bankları ümumilikdə, əmanət müəssisələrinin əmanətlərini qəbul edərək onlara borc verirdilər, həmçinin buna kreditörün funksiyalarını da icra edirdilər. Bütün bunlarla yanaşı, federal ehtiyat banklarına nağd pulların emissiyası səlahiyyəti dəməxsus idi ki, belə olduqda isə onlar kredit pulların ölkə iqtisadiyyatına təklifini əmələ gətirirdilər.

Ümumilikdə qeyd edə bilərik, hal hazırda Federal Ehtiyat Sistemi aşağıdakı funksiyaları icra edir :

- Maliyyə sisteminin stabilliyini saxlamaqla maliyyə bazarlarındakı riski azaldır ;
- Ümumilikdə qiymət stabilliyini məşğulluğun təmin edilməsində, həmçinin pul kredit fəaliyyətinə nəzarət edərək kredit dövriyyəsinə idarə edir ;
- Amerikadakı maliyyə müəssisələrinə müxtəlif maliyyə xidmətləri göstərir ;

Bank kredit fəaliyyətinin postsovet ölkələri arasında Moldova təcrübəsinə nəzər salmaq bu istiqamətdə fəaliyyətin öyrənilməsi nöqtəyi nəzərdən çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Moldova təcrübəsinə istinad edərək , söyləyə bilərik ki burada xarici və milli valyuta üzrə uzunmüddətli kreditlər üstünlük təşkil edir. Xüsusi ilə xarici valyuta üzrə uzunmüddətli kreditlərin çəkisi 70%-ə qədərdir. Moldova kredit sistemi Qərbi Avropanın kredit sistemi ilə sıx bağlıdır. Biz bunu Moldovanı Avropa ölkələrinə inteqrasiya etmiş maliyyə sistemi vasitəsilə də görə bilərik. Uzunmüddətli kreditlərin ölkə ərazisində üstünlük təşkil etməsi, uzunmüddətli biznes layihələrinin

reallaşdırılması cəhətdən çox əlverişli hesab edilir. Bank reditlərinin verilməsində artıma baxmayaraq 2007-2008-ci illərdə ölkədə ÜDM səviyyəsinin azalmışdır. Kredit siyasətinin bu formada həyata keçirilməsi və nəticədə son illərdə kreditlərin xüsusi çəkisinin artması əksər sahələrdə yüksək artım tempinə səbəb olmuşdur. Müxtəlif sahələr üzrə Moldovada kreditlərin strukturuna nəzər salaq.

Cədvəl 1.1. Kreditlərin sahələr üzrə strukturu

Sahələr	31.12.2013	2014, xüsusi çəkisi , %-lə	31.12.2015	2016, xüsusi çəki, %-lə	Mütləq artım
Energetika	5263	2.2	8963	2	71.2
Sənaye	50269	48	65386	48.9	2038.3
Kənd təsərrüfatı	30596	14	36985	13.2	425.8
Daşınmaz əmlak	6387	12.8	9126	14.4	996.7
Yol tikintisi	2469	2.2	3254	1.6	-72.7
İstehlak kreditləri	7563	15.2	10456	12.9	293.9
Digər	5347	5.6	20475	6.6	4852.2

Moldova Mərkəzi bankı (<http://www.bnm.org/en>)

Yaponiyada iqtisadi sistemi münasibətlər sisteminin formalaşması çox qədim dövrlərə qədər gedib çıxır. II Dünya müharibəsindən sonra Yaponiyanın bank sistemini çox yüksək sürətlə inkişaf etməyə başladı. Müasir dövrdə Yaponiyanın kredit sistemini nəzərdən keçirərkən biz görə bilərik ki, buraya bir neçə kateqoriya aid olan kredit maliyyə institutları daxildir. Bunları sadalayaq .

Kommersiya bankları kateqoriyasına aid edilən şəhər bankları ölkədə fəaliyyət göstərən istehsa strukturlarına qısamüddətli və uzunmüddətli kreditlərin verilməsi istiqamətində kredit siyasətini həyata keçirir. Yaponiyada şəhər banklarının sayı 10-dur. Yaponiyada bütün bank əməliyyatlarının əsas hissəsi şəhər banklarının səlahiyyətindədir.

Uzunmüddətli kreditləşmə bankları xüsusilə ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sferalar üzrə inkişaf etməsi, maliyyələşməsi və iqtisadiyyatın canlanmasında əsas rol oynayır. Uzunmüddətli kreditlərin təmin edilməsi ilə müxtəlif sferalar üzrə fəaliyyət göstərən şirkətlər maliyyələşirlər.

Regional banklar – Regional banklar bank sisteminin digər tərkib hissələrindən fərqli olaraq daha az bank əməliyyatlarının yerinə yetirirlər. Lakin buna baxmayaraq, regional bankların fəaliyyət sferası və filiallarının geniş şəbəkəsi onların bütün ölkə ərazisində fəaliyyət göstərməsində mühüm rol oynayır.

Yaponiyanın kredit sisteminin tərkib hissəsi aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Yaponiya bankı ;
2. Kommersiya bankları ;
3. Digər kredit maliyyə müəssisələri ;

Yaponiya Bankına müvafiq olaraq

- ❖ Siyasi Şura ;
- ❖ Məsləhətçilər ;
- ❖ Auditorlar ;
- ❖ İcraçılar aid edilir.

Kommersiya banklarına isə.

- ❖ şəhər bankları ;
- ❖ trast banklar ;
- ❖ xarici banklar ;
- ❖ uzunmüddətli kreditləşmə bankları ;

Digər kredit maliyyə müəssisələrinə isə

- ❖ Dövlət maliyyə korporasiyaları ;

- ❖ İxtisaslaşmış dövlət bankı
- ❖ Fond şirkətləri aid edilir.⁷

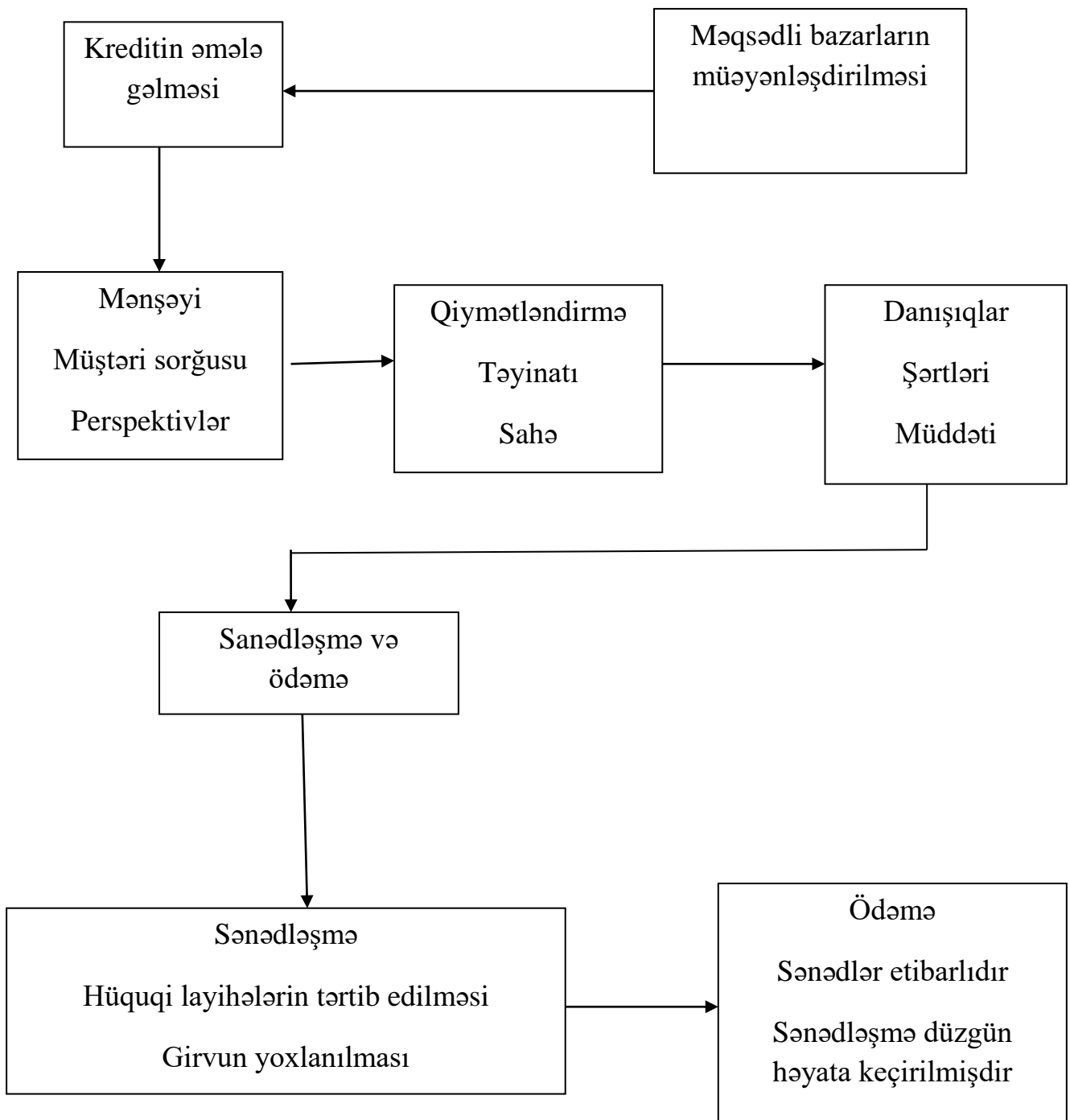
Dünyanın ən güclü iqtisadiyyatına sahib olan dövlətlərindən biri olan Çində çoxşaxəli və iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsi kimi bank sektoru çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya iqtisadi böhranına qədər bir çox dövlətlərdə olduğu kimi, Çində də monetar siyasətə üstünlük verilirdi və ümumilikdə iqtisadi idarəetmədə Beynəlxalq Valyuta Fondunun iqtisadi münasibətlərdə əsas rol oynayırdı. müxtəlif dövlətlərə kreditlər verən Beynəlxalq Valyuta Fondunun üstünlük verdiyi monetar siyasətdən fərqli olaraq Çin hökuməti fiskal siyasətə üstünlük verir. Dövlətin həyata keçirdiyi müxtəlif islahatlar və ümumilikdə bank sektorunun inkişaf etməsinə və digər sahələrin də inkişafı üçün əlverişli şəraitin formalaşmasına gətirib çıxardı. Çində bank sektorunun quruluşu bir pilləli olaraq xarakterizə edilir. Bu isə həm Mərkəzi Bank və azsaylı digər bankların fəaliyyəti vasitəsilə tənzimlənəcək, aşağıdakı məsələlərin həlli istiqamətlərini əks etdirir :

- ✓ Dövlət müəssisələrində maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi ;
- ✓ Dövlətin müxtəlif sahələrdə proqramların həyata keçirilməsi məqsədilə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi ;
- ✓ əhalinin pul vəsaitlərinin cəlb edilərək, səmərəli formada istifadəsi və müxtəlif məqsədlər üçün kreditlərin verilməsinə yönləndirilməsi ;

Sadaladığımız bu amillərə istinad edərək qeyd etmək olar ki, Çində bank sisteminin bu formada fəaliyyət göstərməsi, sırf dövlət siyasətindən onu asılı edirdi. Lakin 1997-ci ildən etibarən bank sektorunda islahatların həyata keçirilməsi, Çində bu sahəni dövlətdən nisbətən asılı olmayaraq müstəqil şəkildə fəaliyyətini stimullaşdırdı. Bu istiqamətlərə misal olaraq özəl bankların yaradılması və iri xarici bankların ölkəyə cəlb edilməsini , dövlət banklarına müstəqilliyinin genişləndirilməsi göstərmək olar.

⁷ Mustafayev Fərhad "Qeyri neft sektorunun inkişafında kreditlərin rolunun qiymətləndirilməsi" iq.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2013 səh 65

Sxem 1.4. Kreditlərin idarə edilməsi üzrə xarici bankların təcrübəsi

Mənbə : Vəliyev Munir “ Kredit siyasəti və bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmənin kreditləşməsinin təkmilləşdirilməsi” iq.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2012, səh 22

Fransadan qarışıqlı kredit və kooperativ banklarını əsas xüsusiyyəti kiçik və orta müəssisələrin kreditləşdirilməsi və maliyyələşdirilməsindən ibarətdir. Regionlarda inkişaf bankları isə ölkənin müxtəlif əraziləri üzrə yerli müəssisələrin kreditlə təmin edilərək müxtəlif əməliyyatların maliyyələşdirilməsini özündə əks etdirir.

Qarşılıqlı kredit kassaları ölkənin kredit sisteminin ayrılmaz bir tərkib hissəsi kimi çıxış edir və onların əsas funksiyaları əmanətlərin cəlb edilməsi vasitəsilə ehtiyacı olan insanlara kreditlərin verilməsindən ibarətdir. Fransanın İqtisadiyyat və Maliyyə Nazirliyi və Fransa bankı ümumilikdə, bankın kredit fəaliyyətinin tənzimlənməsindən çox önəmli bir rol oynayır. Fransanın bank kredit sisteminin tərkib hissəsi hesab edilən bank nəzarəti orqanlarından özündə kredit müəssisələri komitəsinin, Milli Kredit Şurasına, bank komissiyasına strukturlarını birləşdirir.

Kanadada kredit fəaliyyətinə və ümumilikdə bank sisteminin fəaliyyət mexanizminə nəzər salsaq, ilk öncə onu qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin mərkəzi bankı olan Kanada Bankının fəaliyyət istiqamətləri onun nizamnaməsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, Kanada Bankının fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ ölkənin milli pul vahidi kursunun stabilliyinin təmin edilməsi, müxtəlif qiymətlərin ticarətin məşğulluğun ümumi səviyyəsinin aşağı düşməsi ;
- ✓ pul dövriyyəsinə və kredit tənzimlənməsi dövlətin iqtisadi maraqları ilə qarşılıqlı surətdə həyata keçirilməsi ;
- ✓ dövlətin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində fəaliyyət göstərmək ;

Kanadanın pul kredit sistemində Mərkəzi Bankdan əlavə kommərsiya bankları və digər kredit maliyyə institutları aid edilir. Ölkədə fəaliyyət göstərən banklara 3 Formada təsnifləşdirilir. Bunlar aiddir :

1. çartel banklar ;
2. trast şirkətləri ;
3. əyalətlər səviyyəsində kredit birlikləri ;

FƏSİL II. BANK KREDİTLƏŞMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Bankın kredit siyasətinin hüquqi bazası

Hər bir ölkə iqtisadiyyatının mühüm həlqəsini təşkil edən bank sisteminin formalaşmasına bu istiqamətdə müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi, kredit təşkilatlarının yaradılması, sərbəst iqtisadiyyata əsaslanan prinsiplər üzərində qurulmalıdır. Ölkəmizdə kredit sisteminin formalaşması, onun və ümumilikdə kredit siyasətinin hüquqi bazası hələ çar Rusiyası dövründə dövlət bankının yaranması ilə eyni dövrdə baş vermişdir. SSRI tərkibinə aid olan digər dövlətlərdə tətbiq edilən formada ölkəmizdə də əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafına ümumilikdə kreditə olan tələbatın formalaşması ilə əlaqədar bir çox məsələlər aktualıq təşkil etməyə başladı. Belə ki, hələ o dövrlərdə ölkəmizdə kredit sistemi 2 istiqamətdə inkişaf etmişdir ki, bunlardan birincisi dövlət kredit müəssisələri və kredit şəbəkəsinin səhmdar kredit müəssisələrindən ibarət olmasıdır. Müvafiq olaraq dövlət kredit müəssisələrinə əmanət kassalar, xəzinədarlıq dövlət bankının müxtəlif şöbələri var, lakin digər səhmdar kredit Müəssisələrinə isə müxtəlif kommersiya banklarının filialları, kredit cəmiyyətlərə aid edilirdi. Azərbaycanda kredit sistemi, o dövrdə bütün Zaqafqaziya üzrə ən geniş şəbəkəli və inkişaf etmiş kredit sistemi hesab edilirdi. Rusiyanın səhmdar bank kapitalı Azərbaycanda kredit sisteminin formalaşdırılmasında fəal iştirak etmişdir. Buna misal olaraq, bu dövrdə Rusiyanın ən iri banklarının Bakıda olan filiallarının sayının çoxluğu ilə göstərə bilərik. Bunun əsas səbəblərindən biridir ölkəmizdə, o dövrdə neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqəlidir. Belə olduqda isə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən banklarından müştəriləri neft sənayesi ilə əlaqədar sənayeçilər və səhmdar firmalar olmuşlar. Ölkəmizin digər şəhərlərində müxtəlif sahələri üzrə məşğul olan ticarətçiləri isə əsasən, müxtəlif kredit cəmiyyətlərinin və kredit siyasəti ilə bağlı fəaliyyət göstərən müxtəlif təşkilatların müştəriləri idilər.

Bununla yanaşı əvvəlcə ölkəmizdə kredit fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi ilə yanaşı inkişaf etmiş ölkələrdə bu istiqamətdə qəbul edilən qanunverçilik aktlarına nəzər salmaq . Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Beynəlxalq kreditləşmə və nəzarət haqqında qanun ;
2. Kreditin düzgün ödənilməsi haqqında qanun ;
3. Bank birləşmələri haqqında qanun
4. Beynəlxalq banklar haqqında qanun ;
5. Kredit qabiliyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi haqqında qanun
6. Bank holding şirkətləri haqqında qanun
7. Bank birləşmələri haqqında qanun
8. İstehlak kreditləri haqqında qanun

Azərbaycanda isə bank fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi bir neçə qanun vasitəsi ilə tənzimlənir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu
 - 04.03.2005, 06.03.2007, 17.04.2007, 10.02.2008, 30.06.2009cu illərdə qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə birgə ;
2. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında qanun
 - 17.04.2007, 09.10.2007, 06.11.2007, 30.06.2009-cu illərdə qəbul edilmiş əlavə və dəyişikliklərlə birgə ;
3. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu- 25.12.2009
4. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
 - 08.05.2009, 30.06.2009-cu illərdə qəbul edilən əlavə və dəyişiklərlə birgə
5. Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
 - 27.11.2011, 30.04.2002, 17.04.2007, 05.03.2010-cu illərdə qəbul edilən əlavə və dəyişikliklərlə birgə ;
6. Kredit İttifaqları Haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu

- 23.09.2011 və 30.09.2010 –cu illərdə əlavə və dəyişikliklərlə

7. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında qanunu

- 21.10.2005, 17.04.2007, 09.10.2007, 30.09.2010, 24.06.2011, 28.10.2014, 15.05.2015-ci illər üzrə əlavə və dəyişikliklərlə birgə - bu qanunun 49.1 maddəsində Mərkəzi Bank tərəfindən kreditləşmənin təşkilinə dair qaydalar göstərilmiş və kredit təşkilatlarına məqsədli kreditlərin verilməsi şərtləri müəyyənləşdirilmişdir. bu maddədə qeyd edilmişdir ki, Mərkəzi Bank kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı fəaliyyət əsasında sosial-iqtisadi əhəmiyyətli layihələrin reallaşdırılması və real sektora maliyyə dəstəyinin göstərilməsi məqsədi ilə banklara məqsədli kreditlər verə bilər. Mərkəzi Bankın İdarə Heyəti bu kreditlərin verilməsi qaydalarını təyin edir.

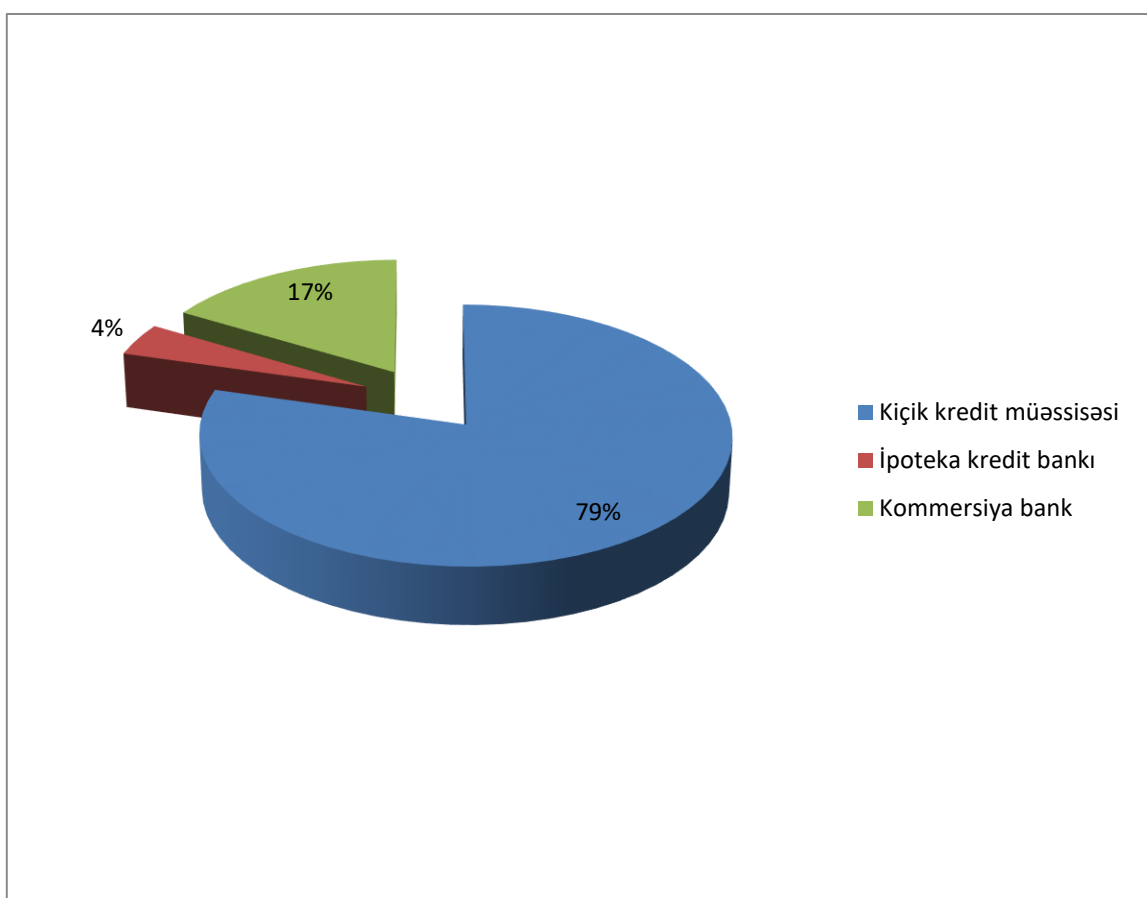
Demokratik Respublikasının qurulmasından sonra kredit sistemi üzrə yerinə yetirilən islahatçılardan biri kimi tədavi ilə yeni pul nişanlarının buraxılmasını misal göstərə bilərik. 1919-cu ildə Dövlət Bankının yaranması ölkəmizdə pul-kredit sisteminin formalaşması və inkişafında mühüm rol oynadı. Maliyyə Nazirliyi üzrə həmin ildə kredit şöbəsinin yaradılması ilə əlaqədar nizamnamənin hazırlayaraq parlamentə təqdim etdiyi və parlament tərəfindən təsdiqləndikdən sonra dövlət bankının rəsmi şəkildə açılışı oldu. Sovet hakimiyyətinin qurulmasına ümumilikdə bank sistemi və kredit sisteminin inhisara alınması ilə nəticələndi. Bu mərhələdən sonra isə ölkəmizdə özəl kredit müəssisələrinin ləğvi prosesi başlayır. Buna müvafiq olaraq fəaliyyət göstərən bankların bütün vəsaitləri mərkəzləşdirildi, bankların xəzinələrində olan müxtəlif üsullar mərkəzi-mədaxil məxaric kassalarının təhvil verildi başlandı.

Sovet hakimiyyəti idarəçiliyi altında yenidən öz siyasətinə uyğun formalaşdıran bank sistemi Azərbaycanda artıq 1922-1925-ci illərdə formalaşaraq kredit sisteminin yeni strukturu yaradıldı. Bu struktura uyğun olaraq, bu illər ərzində Azərbaycanın kredit sistemində aşağıdakılar daxil idi.

- Dövlət bankı ;

- Səhmdar banklar ;
- Bank sektoru ;
- ❖ İxtisaslaşmış kredit maliyyə institutların nəzdində fəaliyyət göstərən :
 - əmanət kassaları ;
 - müxtəlif təyinatlı qarşılıqlı kredit cəmiyyətləri ;
 - kənd təsərrüfatı kreditlərinin verilməsi üzrə fəaliyyət göstərən cəmiyyətlər ;

Diaqram 2.1. 1917-ci il üzrə Azərbaycanda kredit sisteminin quruluşu ⁸

Kommersiya bankı – 27

İpoteka kredit bankı- 6

Kiçik kredit müəssisəsi- 134

⁸ Əliyev Müseyib “Bazar münasibətləri şəraitində bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”
iq.üz.al.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı 2003, səh 13

Sovet dövründə idxal-ixrac əməliyyatlarının genişlənməsi ümumilikdə dövlət bankının funksiyalarının da genişlənməsinə və ya onun müxtəlif şöbələrinin yaradılmasına gətirib çıxardı.

Böyük Vətən müharibəsinin başlanılması da Azərbaycan və SSRİ tərkibində digər respublikalardan bütün maliyyə ehtiyatlarının səfərbər olunması, eyni zamanda, hərbi sənayenin kreditləşdirilməsinin, maliyyə yardımının göstərilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsini zəruri etdi. Bu illəri ərzində kredit siyasətinin tənzimlənməsi və sistemli bir şəkildə həyata keçirilməsi üçün banklar tərəfindən kredit yardımının göstərilməsi olmadan müharibədən sonrakı dövr üçün onun vurduğu ziyan zərərləri və nəticələri aradan qaldırmaq mümkün olmazdı. Bu istiqamətdə dövriyyənin normallaşdırılması məqsədilə Azərbaycanda da dövlət bankının kontoru , bütün sahələrin kreditləşdirilməsi prosesi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizdə dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsi ilə bank sistemi ilk öncə SSRİ Xarici İqtisadiyyat Bankının nəzdində yaranıb və onun bazasında formalaşdı. Bank sisteminin qanunvericilik bazası, hər şeydən əvvəl, 1991-ci ildən Konstitusiyada öz əksini tapan “Bank sistemi və pul dövriyyəsi” adlı maddədə əks olunmuşdur. Artıq sonrakı ildə Azərbaycandan Sənaye Tikinti Bankı, Aqrar sənaye bankı, SSRİ Bankı nəznində Azərbaycan Milli Bankı yaradıldı və müvafiq olaraq əsas öhdəlikləri müəyyənləşdirirdi. Daha sonra Azərbaycan Respublikasının “Milli Bankı haqqında”, eləcə də Azərbaycan Respublikasında “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanun qəbul edilən qanunları ümumilikdə bank fəaliyyətinin hüquqi bazası da Azərbaycanda bu istiqamətdə qəbul edilən milli qanunlar hesab edilir. Ölkəmizdə 1992-ci ildə Kredit sisteminin strukturu aşağıdakı formada idi.

Bazar iqtisadiyyatı mərhələsində ölkəmizdə ümumilikdə bank sektoru üzrə yaranan hüquqi bazanın daha da möhkəmləndirilməsi nöqtəyi nəzərindən sonrakı dövrlərdə də “Azərbaycan Respublikasının Milli bank haqqında” , eləcə də “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” qanunlarda ümumilikdə bu istiqamətdə müxtəlif

dəyişikliklərlə yenidən təkmilləşdirilir. Bu qanunlar əlavə dəyişikliklər 1997, 1998, 2001, 2002 və 2004-cü illəri ərzində edilmişdir.

Sadaladığımız sənədlərlə birlikdə kommersiya banklarının bank lisenziyası üçün qeyd edilən sənədləri Milli Banka təqdim edir və buna müvafiq olaraq daha 30 gün müddətində sənədlərə baxaraq təsis olunub olunmamaqla bağlı qərar verilir və bütün qaydalara əməl olunduqda, müəyyən tələblərə uyğun olduqda, Milli bank yeni yaradılan kommersiya təşkilatı üçün müxbir hesabı açır və ya müəyyən bir dövr üçün nizamnamə kapitalı ödənilməsi ilə əlaqədar sənədləri kommersiya bankı tərəfindən təqdim edildikdən sonra 3 gün ərzində həmin kredit təşkilatına bank əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi üçün lisenziya verilməsi ilə əlaqədar qərar qəbul edir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə bank sisteminin inkişafını müxtəlif illərdə bu sahə ilə əlaqədar qəbul edilən qanunlara müvafiq olaraq və ümumi proseslərlə əlaqəli 3 hissəyə bölmək olar. Bu 3 mərhələ qeyd etdiyimiz kimi :

1. Birinci mərhələ 1990-1992-ci illəri əhatə edərək müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycandakı bank sisteminin formalaşmasını əhatə edir.
2. İkinci mərhələ bankların inkişafını əks etdirən 1992-1994-cü illər
3. Üçüncü mərhələ isə 1994-cü ildən müasir dövrə qədər olan mərhələni əhatə edir ki, məhz bu mərhələdə ümumilikdə bank fəaliyyətinə aid ilkin dövrlərdə qəbul edilən qanunvericilik aktları və normativ sənədlər və daha da təkmilləşdirmiş və müvafiq dəyişikliklər edilərək, dünya standartlarına uyğunlaşdırılmışdır

Ümumilikdə, qəbul edilən qanunların tələblərinə müvafiq olaraq bankların fəaliyyəti, müstəqilliyin ilkin dövrlərində nisbətən hüquqi istiqamətdə müxtəlif xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. Bu xüsusiyyətlər sadaladığımız mərhələlərdən daha çox üçüncü mərhələyə -bankların fəaliyyətinin genişlənməsi və müstəqilliyin təmin olunmasına əsaslanır. Bu xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ Bankların müstəqilliyi təmin edərək qanunvericilik orqanı kimi Milli Məclisin nəzarətində olan demək olar ki, çıxarılmışdı ;
- ✓ Milli Banka ölkənin əsas iqtisadi dayaq funksiyası rolunu oynayan bir orqan kimi müstəqil siyasət yerinə yetirmək səlahiyyəti verilmişdir. Bu səlahiyyətə uyğun olaraq Milli Bank, müxtəlif dövlət hakimiyyəti orqanlarına hesabat vermir və özünün müstəqil şəkildə fəaliyyətini icra edir.
- ✓ Milli Bank öz səlahiyyətlərini icra edərkən özünün daxili qanunvericiliyinə uyğun normativ aktları müstəqil formada hazırlayır və yerinə yetirdiyi sərbəst fəaliyyətə hər hansı bir müdaxilələr olarsa, bu haqda Azərbaycan Respublikası Prezidentinə məlumat verir.

2009-cu ildə həyata keçirilən referendum vasitəsi ilə adı Milli bankın adı dəyişdirilərək Mərkəzi Bank adını aldı. Ölkəmizdə sonrakı illərdə Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank haqqında qəbul edilən qanunlara müvafiq olaraq, müstəqil kredit sistemi yaradılaraq ölkənin bank sistemində çoxlu sayda kommersiya bankları və bank olmayan kredit təşkilatları aid edilmişdir. 2 pillədən ibarət olan bank sisteminin 1-ci pilləsində dayanan Mərkəzi Bank, ümumilikdə dövlət mənafeyinə uyğun şəkildə formalaşan mühüm səlahiyyətlərə malikdir. Ölkədə həyata keçirilən pul kredit siyasətinin əsas icraçısı kimi çıxış edən Mərkəzi Bank, ümumilikdə bu siyasəti həyata keçirməklə pul tədavi, dünya onun hərəkətinin tənzimlənməsini və eləcə də ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə sərbəst pul vəsaitlərinin toplanmasına büdcəyə mədaxil olunmasına və ümumilikdə ölkədə kredit Fondunun formalaşdırılaraq kredit sisteminin fəaliyyət göstərməsində böyük rol oynayır. Buna müvafiq olaraq Mərkəzi Bankın səlahiyyətlərinə nəzər salmaq. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir

- ❖ Mərkəzi Bankın İdarə Heyəti pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətlərinin hazırlanmasında çox önəmli mövqeyə malikdir ;
- ❖ Xarici valyutanın alqı-satqısı və qiymətli kağızlar bazarında müxtəlif əməliyyatların yerinə yetirilməsi

- ❖ Öz fəaliyyəti çərçivəsində normativ aktları və ümumilikdə kommersiya banklarının fəaliyyəti sahəsində normativ aktların qəbul edilməsi həyat yerinə yetirir ;
- ❖ Ölkəmizdə bank sisteminin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər görür;
- ❖ Valyuta tənzimlənməsinin yerinə yetirilməsi və eləcə də xarici valyuta ehtiyatlarının idarə edilməsi ;
- ❖ Ölkəmizdə yeganə milli ödəniş vasitəsi olan manatın sabitliyinin təmin edilməsində və onun alıcılıq qabiliyyətinin bu və ya digər valyutalara nisbətən məzənnəsinin tənzimlənməsində lazımi tədbirlərin görülməsi ;

Ölkəmizdə kredit siyasətinin tənzimlənməsi və kredit sisteminin icra edilməsində bank olmayan kredit təşkilatlarından mühüm rolu vardır. Bu rola uyğun olaraq bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyəti ilə Azərbaycanda bununla əlaqədar qəbul edilən müxtəlif normativ hüquqi aktlarla öz təsdiqini tapmışdır. Belə ki, istər bank olmayan kredit təşkilatlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar qanunda, istər Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank haqqında qanun və digər normativ aktlarda BOKt-ların fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu fəaliyyətin müvafiq olaraq qeyd edilən BOKT-lar Mərkəzi Bankdan aldıkları lisenziya vasitəsi ilə təminatlı və təminatsız formada kreditlərin verilməsi ilə məşğul olurlar . Kreditlərin verilməsi ilə əlaqədar Mərkəzi Bankın lisenziya əldə edən BOKT bununla yanaşı aşağıdakı fəaliyyət növlərini də yerinə yetirə bilər :

- ✓ Lizing
- ✓ Sığorta agentli xidmətinin yerinə yetirilməsi
- ✓ Cəlb edilmiş kreditlər
- ✓ Borc öhdəliklərinin alğı-satqısı
- ✓ Borcalanların müxtəlif məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi

Bank olmayan kredit təşkilatları kredit vermə prosesində ona borcalan arasında kredit müqaviləsi bağlandığı zaman bu müqavilədən bir sıra elementlər öz əksini tapmalıdır ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir

- Kreditin məbləği ;
- Kreditin müddəti ;
- Kreditin hansı məqsədlə verilməsi ;
- Kreditin qaytarılma üsulu ;
- Kredit verilərkən müəyyən edilən illik faiz dərəcəsinin məbləği ;

2.2. Kreditləşmənin müasir vəziyyətinin təhlili

Kreditləşmədə müasir vəziyyətdən bəhs edərkən ilk öncə kreditləşmənin bu istiqamətdə ümumi iqtisadi prinsiplərinə nəzər salmaq. Bu prinsiplər plana uyğunluq fərqlilik, konkretlik və qənaətcilik olmaqla 4 yerə bölünür. Müasir dövrdə kreditləşmə sistemi bazar iqtisadiyyatı şəraitində planlı iqtisadiyyatdan fərqli olaraq, banklarla əmanətçilər arasında münasibətlərin fərqli formada təzahür etməsi səbəb olmuşdur. Müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda kreditləşmənin sosial iqtisadi mahiyyətinin müxtəlif dövrlər ərzində dəyişməsinin kreditləşmə prinsipi ilə əlaqəsi qeyd edilmişdir. Bank sisteminin inkişaf etməsi ilə ümumilikdə bir çox kommersion banklarının yaranması, kreditləşmə də qeyd etdiyimiz prinsiplərin nəzərə alınması və bu prosesin inzibati şəkildə idarə olunması mexanizmini daha da aktual etdi. Müasir dövrdə kommersion bankları tərəfindən əmanətlərə görə faizlərin yüksək məbləğdə olması məhz bu istiqamətdə fəaliyyətdə əmanətlərin məbləğindən günbəgün artırılmasından və buna görə də kreditlərin verilməsi ilə bağlı müştərilər və bank rəhbərləri arasında münasibətlərin tənzimlənməsinə gətirib çıxarırdı.

Kreditləşmədə bəhs edərkən, ümumilikdə onun bir neçə mərhələdən ibarət olaraq mürəkkəb bir proses olduğunu qeyd etmək lazımdır. Buna müvafiq olaraq

kreditləşməni 1-ci mərhələsi, xüsusilə kommərsiya bankı tərəfindən tədqiqatlar nəticəsində yerinə yetirilən kredit siyasətini özündə əhatə edir ki, bu zaman kreditləşmə prosesinin icra edilməsi üçün müəyyən sənədlərinin olması zəruri hesab edilir . Onlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- kommərsiya bankı tərəfindən kreditləşmənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar kredit fəaliyyətinin göstəriciləri və kredit işinin əsas istiqamətləri ;
- kommərsiya bankı tərəfindən normativ sənədlərin tələb edilməsinə uyğun kreditlərin verilmə qaydalarının müəyyən edilməsi . Bu qaydaları da özündən müəyyən məsələləri əhatə edir ki, bunlar.
 1. kredit prosesinin təşkil olunması ;
 2. krediti alan müştərilərdən kredit müqaviləsinə uyğun sənədlərin tələb edilməsi və müqavilənin hazırlanması standartlarının müəyyənləşdirilməsi ;
 3. kredit vermə zamanlarını təminatın müəyyən edilməsi ilə əlaqədar məsələlərə əməl edilməsi ;

Kreditləşmədə bu prosesdən sonra digər növbəti mərhələdə bank kreditinin müştərilərə təqdim edilməsi də əsas əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman bankın kredit şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən kreditin alınması üzrə müxtəlif sənədlərin təhlili həyata keçirilir ki, bu təhlil kreditləşmə prosesinin düzgün yerinə yetirilməsi və doğru müştəriyə verilməsi və daha sonra onun sağlam bir şəkildə qaytarılmasının təmin edilməsinə istiqamətlənir.

Kreditləşmə prosesinin müasir dövrdə təhlilini tədqiqat işinin obyektlərinə müvafiq olaraq Bank of Baku və Kapital bank timsalında təhlil edək .

Cədvəl 2.1. Bank of Baku üzrə kredit əməliyyatlarının təhlili

	Bank of Baku				Kapital Bank			
	2012	2013	2014	2015	2012	2013	2014	2015
Kredit qoyuluşları (Min,Azn)	407134	564884	663684	607146	660172	688808	877798	1.103970
Kredit faizləri , % (effektiv faiz dərəcəsi)	28.88	23.59	24.18	23.65	27	25.6	26.8	29.84
Kredit əməliyyatlarından gəlirlər (Min, Azn)	95117	137206	181653	176392	158245	165235	224639	259425

Mənbə :<http://www.bankofbaku.com> ,<https://kapitalbank.az/about-bank/reports?hl=az>

Bank of Baku'nun müxtəlif illər ərzində maliyyə hesabatlarına əsasən qeyd edə bilərik ki, bankın həyata keçirdiyi kredit siyasətinə əsasən kredit qoyuluşları stabil olaraq artmış və kredit əməliyyatlarından əldə olunan gəlirlər də hər il üzrə yüksəlmişdir. Lakin kredit qoyuluşlarının illər üzrə dinamikasının təhlilinə əsasən qeyd edə bilərik ki, 2012-2014- cü illər ərzində davamlı olaraq artım müşahidə olunsa da 2015-ci ildə azalma müşahidə olunmuşdur. Bunun əsas səbəblərindən biri bankın bu il ərzində digər maliyyə öhdəlikləri ilə əlaqədardır. Belə ki, Bank of Baku ASC-nin 2015-ci il üzrə digər öhdəliklərinin artması, xüsusi ilə digər bank və maliyyə təşkilatlarına ödənilməli olan vəsaitlərinin , müştərilərə ödənilməli olan vəsaitlərinin çox olması bu il ərzində kredit qoyuluşlarına da öz təsirini göstərmişdir. Belə olduqda isə kredit əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlər də azalmış , 2014-cü ildə 181653 min AZN olduğu halda , 2015-ci ildə 176392 mi Azn olmuşdur.

Kapital bank üzrə kredit əməliyyatlarının təhlilinə əsasən qeyd edə bilərik ki, müxtəlif illər ərzində kredit qoyuluşlarının həcminə görə və kredit əməliyyatlarından

əldə edilən gəlirə görə Kapital Bank Bank of Baku"nu üstələmiş , eləcə də ölkəmizdə region filialların sayı və şöbələrin sayı üzrə lider bank statusu almışdır. Bununla yanaşı , aktivlərinin və müştərilərə verilmiş kreditlərin həcminə görə son 4 il ərzində öz fəaliyyətini daha da genişləndirmişdir. Bank of Baku kredit əməliyyatlarının alternativ mənbələrdən ödəniş üsulları üzrə birinci yer olsa da əməliyyatlarının həcmi baxımından Kapital Bank daha üstün hesab edilir. Kapital bankın kredit qoyuluşları üzrə dinamikası müxtəlif illər üzrə stabil olaraq artmış və buna müvafiq olaraq da kredit əməliyyatları üzrə gəlirlər daha da yüksəlmişdir. Hər iki bankı müqayisə etdiyimiz zaman görə bilərik ki, Bank of Baku"da 2015-ci il 2014-cü ildən fərqli olaraq istər kredit qoyuluşlarında və kredit əməliyyatlarından əldə edilən gəlirlərdə azalma müşahidə edilsə də , Kapital bankda bu rəqəm 2014-cü ildə 877798 min Azn olduğu halda, 2015-ci ildə 1.103.970 min Azn olmuşdur.

Müasir dövrdə ölkəmizdə kreditləşmə prosesinin həyata keçirilməsi zamanı bank təcrübəsini təminat problemi mühüm əhəmiyyət kəsb edir ki, bu zaman problemlili kreditlərin həlli zamanı həmin şöbə üzrə məsuliyyət daşıyan kredit işçilərinin peşəkarlığı da kreditin qaytarılması və təminatı məsələlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kredit müqaviləsinin tərəflər arasında bağlanmasından sonra kreditin istifadəsi üzrə nəzarət və ümumilikdə bu məsələdə ödənişin təmin edilməsi ilə və kommərşiya bankının mənfəəti əldə etməsindən asılı olaraq zəruri hesab edilir. Buna əsas səbəb ondan ibarətdir ki, kommərşiya bankları kreditlərin ödənməsi ilə bağlı çətinliklərlə üzləşdiyi zaman ümumilikdə və gəlir və mənfəəti imkanlarını itirmiş hesab edirlər və bu, ümumilikdə, bankın fəaliyyətinə təsir göstərir. Buna görə də müasir dövrdə kommərşiya bankları tərəfindən düzgün kredit siyasətinin həyata keçirilməsi vacib hesab edilir.

Kreditləşmə prosesində son mərhələ isə kreditin geri qaytarılmasından ibarətdir . Krediti banka düzgün formada vaxtından və müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində qaytarılması kreditləşmə prosesinin uğurlu icra edilməsinin nəticəsi kimi ortaya çıxır və belə olduqda, pul vəsaitlərinin banka geri axınla və faizlərin ödənilməsi vasitəsi ilə bankın kredit siyasətinin düzgün aparılması uyğunluq təşkil edir. Kreditləşmə ilə

bağlı təcrübəyə əsasən qeyd etmək olar ki, bu proses xüsusilə bir sıra amillərdən asılı olaraq onların bir-biri ilə uyğunluq təşkil etməsindən asılı olaraq dəyişmişdir. Bu amilləri müvafiq olaraq.⁹

1. ölkəmizdə kommertiya bankları tərəfindən yeni maliyyə xidmətlərinin təklifinə maraqların formalaşması ilə ;
2. əhalinin real pul gəlirlərinin artımına ilə əlaqəlidir.

Ölkəmizdə yeni maliyyə xidmətlərinə marağın olması kreditlərin həcmində yeni kredit məhsullarının tətbiqini və bu istiqamətdə kreditlərlə yanaşı, insanlardan, təhsilin və turizmin digər fəaliyyət növlərinin də kreditləşməsindən şərait yaratmışdır. Yeni növ kreditlərin verilməsindən əlaqəli həmin kreditlər üzrə faiz dərəcəsi nisbətən azaldılması və müxtəlif dövrlər ərzində kreditin verilmə müddətinin uzadılması da kreditləşmə prosesi ilə üzrə müsbət meyllərin müşahidə olunmasına gətirib çıxarmışdır.

Kredit sisteminin iqtisadiyyatın real sektoru ilə qarşılıqlı formada fəaliyyəti uzunmüddətli resurs bazarının yaradılmasını tələb edirdi və buna müvafiq olaraq da müxtəlif illər ərzində Azərbaycanda Bank sisteminin də əsas vəzifəsi kimi əhalinin əmanətlərin cəlb edilməsi vasitəsilə ümumilikdə kredit vermənin qaydalarını düzgün formada müəyyən edilməsindən ibarət olmuşdur. Bu prosesə misal olaraq qeyd edə bilərik ki 2000-ci illərdə yüksək gəlirlilik nəticə etibarilə kommertiya banklarında kreditləşməyə çox da diqqət yetirməməsinə gətirib çıxardı, çünki bu dövrlərdə valyuta və fond bazarlarında yerinə yetirilən əməliyyatlar bankları kifayət qədər gəlirlə təmin edirdi. Bununla yanaşı, onun üçün əlverişli xarici konyunktura və tədiyyə balansında yerinə yetirilən müxtəlif cari əməliyyatlar hesabında kəsirinin örtməsi şəraitində Azərbaycanda xarici valyuta ehtiyatlarının əhəmiyyətli formada artması ümumilikdə valyuta bazarının həcmində də artıma səbəb olmuşdur. Bu fəaliyyəti əsasən, əldə edən və öz gəlirlərini təmin edən banklar nəticədə 2008-ci ildə maliyyə böhranının nəticələrini öz fəaliyyətlərində hiss etməyə başladılar. Bu təsir

⁹ Orucov İlkin “Pərakəndə bank xidmətləri” Bakı, 2008

bankların filiallarından çox əsasən paytaxt banklarında özünü göstərirdi. Əsas səbəbi isə ondan ibarət idi ki, bankların yeni filialları kreditləşmə daha çox üstünlük verirdilər və buna görə onlar maliyyə bazarlarına nisbətən daha az asılı idilər. Lakin buna baxmayaraq, ümumilikdə, kommertiya banklarının inkişafda və bu istiqamətdə ümumi göstəriciləri müsbət inkişaf meyllərinə malik idi. Xüsusilə də neftin qiymətinin yüksək olması, eləcə də ölkəmizdə neft sənayesinin daha çox təsir göstərməsi ilə əlaqədar xarici investisiyaların inkişafı və xarici investorların Azərbaycana olan marağı neft gəlirlərin geniş istifadəsi şəraitində ümumilikdə xarici valyutanın təklifi nəticə etibarilə manatın təklifini üstələmişdir və belə olduğu zaman isə Mərkəzi Bankda müvafiq olaraq qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və eləcə də inflyasiya ilə mübarizə məqsədi ilə manatın məzənnəsinin möhkəmlənməsi istiqamətində müvafiq və lazımi tədbirlər və yumşaldıcı siyasət tətbiq edirdi. Nəticə etibarilə manatın məzənnəsini dollar qarşısında güclənir və bu da özünü ümumi ticarət çəkisi idxal çəkisi və ixrac çəkisi üzrə göstəricilərin artımında göstərmişdir. Bu göstəricilərə müvafiq olaraq ümumi ticarət çəkisi 15.5%, ixrac çəkisi 16.8%, idxal çəkisi isə 12.9 % 2 artmışdır. Bu dövrdə olan bu ümumilikdə kommertiya banklarının fəaliyyətinin yaxşılaşması və kreditləşmədə vəziyyətin daha da stabilləşməsi və artımı əldə olunmasının əsas səbəblərindən biri də bu amillərin nisbətən aşağı olmasına baxmayaraq, ümumilikdə sət pul siyasətinin tətbiqi nəticəsində inflyasiyanın aşağı düşməsi olmuşdur. Buna müvafiq olaraq. 2006-cı ildən etibarən manatın xarici valyutalara nisbətə məzənnəsinin sərbəst üzməsi və ümumilikdə beynəlxalq valyuta bazarlarında gedən proseslərdə ikitərəfli məzənnələrin dinamikasında özünü göstərmişdir. Ölkədəki kredit təşkilatlarının tərkibindən və Azərbaycanda bankların ümumi balansı müxtəlif əməliyyatlarının yerinə yetirmə göstəricilərinə nəzər salsaq 2009-cu il üçün bu göstəricilər aşağıdakı formada olmuşdur.

Cədvəl 2.2. Kapital bankın kredit əməliyyatları üzrə əməliyyatları (2015-cu il üçün
mln manatla)

Əməliyyatlar	Cəmi	Xüsusi çəkisi
Depozitlər	1125607	52.11
Maliyyə bölməsi üçün alınmış kreditlər	247963	25.55
Digər öhdəliklər	40500	6.99
Kapital	185850	15.35
Müştərilərə verilən kreditlər	1563452	66.34
Nağd vəsait	177821	4.26
Maliyyə bölməsinin verilən depozit və kreditlər	126896	4.28
İnvestisiyalar	10456	7.03
Digər aktivlər	56354	18.09

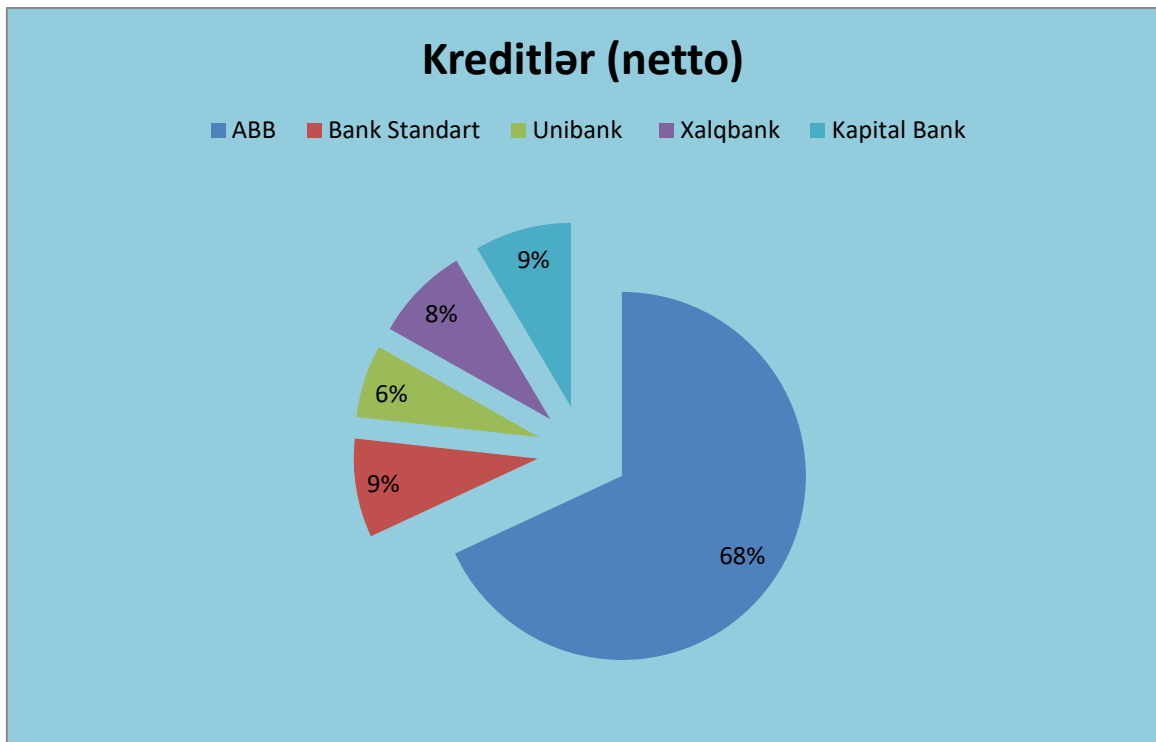
2001-2005-ci illər ərzində ölkəmizdə inflyasiya səviyyəsinin 33% təşkil etməsinə baxmayaraq digər ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanın ticarət partnyoru olan ölkələrdə qiymətlər 50% artmışdı. Bu ümumilikdə həmin bu ölkələrlə ticarəti daha əlverişli olması da manatın öz məzənnəsinin ucuzlaşmasından asılı olaraq dəyişmişdir. Bu dövrdə dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi siyasət hər şeydən əvvəl pula tələbin genişlənməsinə şərait yaradaraq, ümumilikdə, məcmu tələbin bütün komponentləri üzrə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında zəruri əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu dövrdə bank sisteminin əsas vəzifəsi kimi əhalinin banklara olan inamını artırmaq və bu istiqamətlərdə əmanətlərin cəlb olunması vasitəsi düzgün kreditləşmə siyasətinin həyata keçirilməsindən ibarət idi. Əhalinin və cəlb olunmuş

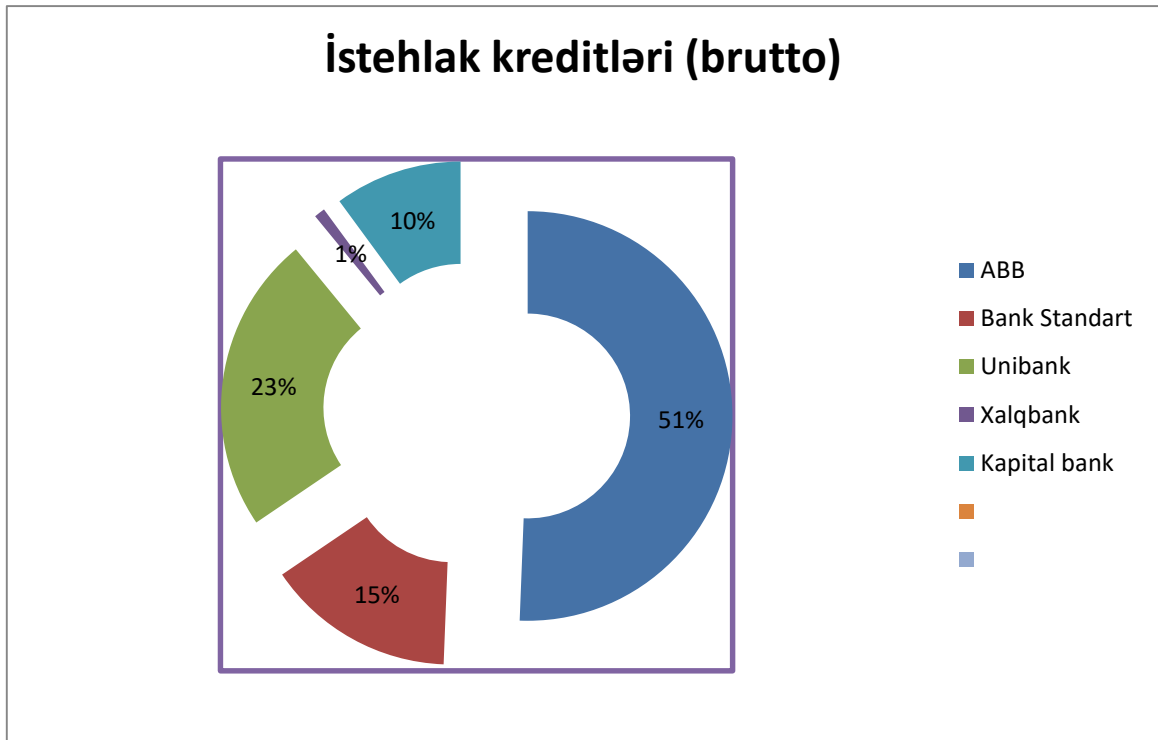
vəsaitlərin ümumdaxili məhsulda çəkisinin aşağı olmasının bir çox məsələlərdə mənfi təsir göstərir

2005-ci ildə isə əvvəlkindən fərqli olaraq, ümumdaxili məhsulun artım tempi 27.4%, artıq müvafiq olaraq, kredit qoyuluşlarının bank aktivlərinin tempi isə 35.5 və 46.5% təşkil etmişdir. O, əvvəlki illərə nisbətə son illərdə müasir dövrdə bank kreditlərinin artım tempi və digər illərə nisbətən yüksək göstəricilərə malik olmuşdur.

2005-2009-cu illər ərzində ölkəmizdən ümumilikdə, müxtəlif kommersiya banklarından 252 filialı açılmış və onların sayı növbəti illərdə daha da artmışdır. 2010-cu ildə ölkədə fəaliyyət göstərən kommersiya bank filiallarının 41%-i regionların payına düşmüşdür. Bununla yanaşı, bu ildən fəaliyyət göstərən filial 164%-ni özəl banklar təşkil edirdisə, digər illərdə bu göstərici daha da artmışdır. 2009-cu ildə mütəşəkkil banklararası kredit bazarında ümumilikdə 127 mln 2 manat dəyərində 80-ə yaxının müxtəlif əməliyyatlar həyata keçirmişdir.

Diagram 2.2. Kommersiya banklarının kreditlərin həcmi üzrə bölgüsü (2010-cu il üzrə)

2.3. Kreditləşmənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Kreditləşmə prosesində səmərəliliyin qiymətləndirilməsi və kommersiya banklarında müxtəlif kredit əməliyyatları üzrə səmərəli fəaliyyətə nail olunması diqqət mərkəzində saxlanmalı olan məsələlərdən biridir. Bu istiqamətdə fəaliyyət zamanı banklarda müxtəlif əməliyyatlarda xüsusilə kreditləşmə üzrə səmərəliliyin qiymətləndirilməsində ən mühüm metodlardan biri kredit skoringi hesab edilir. Bu metod hər bir bank tərəfindən ümumilikdə bankın özünün fəaliyyəti, müştərilərin xüsusiyyətləri və bu istiqamətdə qanunvericilik və normativ aktları nəzərə alınmaqla, banklar tərəfindən müstəqil formada hazırlanır. Səmərəliliyin qiymətləndirilməsində istifadə edilən bu metod ümumilikdə Amerikada Dyupon tərəfindən müxtəlif amillərin araşdırılaraq istehlak kreditlərinin verilməsi zamanı nağd kreditləşmə prosesinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinə və bu zaman, eləcə də risk dərəcəsinin müəyyən edilməsinə şərait yaratmışdır. O, bu model vasitəsilə müştəriləri müxtəlif qruplara bölərək yaxşı və yaxud da ki, yaxşı olmayan kimi adlandıraraq, ümumilikdə, müxtəlif əmsallardan istifadə edirdi. Bu metod kreditləşmə prosesindən məsul olan

müvafiq bölmənin kreditə işçilərindən müştərinin kredit alınması zamanı bankın təklif etdiyi ərizəsinin təhlil etməyə imkan verirdi. Dünya praktikasında buna misal olaraq Fransanın qeyd edə bilərik. Belə ki, Fransa banklarında kreditləşmə ilə əlaqədar müraciət edən müştəriyə kreditləşməni yerinə yetirib yetirməməsi ilə əlaqədar bankdan bir neçə dəqiqəyə nəticəni onlara təqdim edirlər.

Müasir dövrdə yalnız Avropa ölkələrində deyil, Amerika banklarında müştərilərin kredit qabiliyyətlərini analiz edərkən müxtəlif yanaşmalardan istifadə edirlər. Bu yanaşma isə hər bir ölkənin müştərilərlə münasibətindəki mövcud vəziyyətdən və həmin ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və bir sıra amillərdən asılı olaraq dəyişilir. Xüsusilə də xarici ölkələrin kommərsiya banklarında kreditləşmə prosesi icra edilən zamanı ekspert qiymətləndirilməsi və bal sisteminə daha çox üstünlük verilir. Ekspert qiymətləndirilməsi daha çox müştərinin kredit qabiliyyətinin analiz edilməsinə ümumi iqtisadi yanaşmanı özündə əks etdirir və bu zaman bankın öz öhdəliyinə düşən təhlili aparıldıqdan sonra kreditin verilməsi və yaxud da ki, ondan imtina edilməsi ilə bağlı məlumatı müştəriyə verilir. Bu zaman qiymətləndirmənin bal sistemi və reqressiya və yaxud da ki, ümumilikdə amilli təhlildən istifadə etməklə empirik yanaşma əsasında yerinə yetirilir.

Kreditləşmə prosesində səmərəliliyin qiymətləndirilməsi zamanı kapitalın qiymətləndirilməsi müştərilərin maliyyə vəziyyətinin müəyyən edilməsi ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqəlidir. Buna müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, istehlak kreditlərinin ödənilməsi üçün kommərsiya banklarında müştərilərə əsassız və ya mənbə olaraq mühüm əhəmiyyət kəsb edirlər və bu zaman müştərinin iqtisadi vəziyyətini bu istiqamətdə fəaliyyətin dəyərləndirilməsi də çox mühüm rol oynayır. Bunu görə də bütün dünya üzrə kommərsiya bankları maliyyə əmsallarının düzgün formada təhlil edilməsinə xüsusi diqqətlə yanaşırlar. Bu zaman onları istehlak borc üzrə kredit riskinin müəyyən edilməsi və ödənişlərin həcmnin təyin etmək üzrə müxtəlif göstəricilər hazırlayırlar. Həmin göstəricilər müştərinin gəlirlərinə nisbətdə borcun ödənilməsi, o zaman baş verə biləcək mümkün riskləri nəzərə alır. Bu göstəriciyə nəzər salmaq

$$K_{\min} = \frac{H_{\min}}{MG}$$

Bu göstəriciləri üzrə əmsallar 2 müvafiq olaraq

H_{\min} – Borcun ödənilməsi zamanı müəyyən edilən minimal məbləği ;

MG – müştərinin gəlirini ;

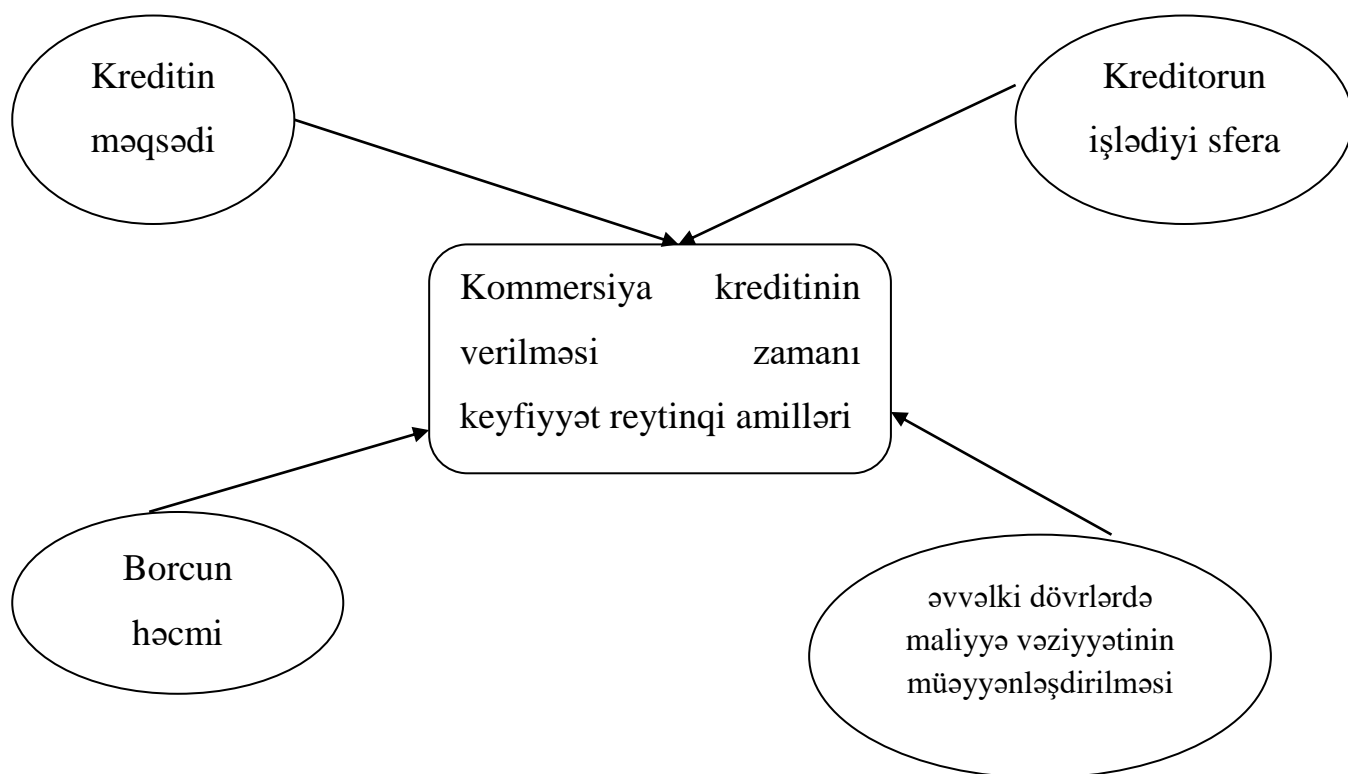
K_{\min} - Kommersiya bank tərəfindən müştəriyə müəyyən edilən məbləğin verilməsi zamanı minimal həcm əmsalına ;

Kommersiya bankları tərəfindən təhlil edilərək müəyyənləşdirilmiş, bu əmsalları nəticələrinə əsasən müştərinin gəlirinin həcmi minimum uyğunluğun və gəlir mənbələrinin sabitliyi müəyyən edilərək borcun ödənilməsi şəraiti təyin edilir. Bu zaman bütün sadaladığımız məsələlərlə yanaşı, borcun ödənilməsində 4 əsas mənbə öz əksini tapır. Bu mənbələri aşağıdakılardan ibarətdir :

1. əlavə kapital;
2. aktivlərin konversiyası ;
3. gəlirlər;
4. digər kreditorların remaliyyələşdirilməsi ;

İstehlak kreditlərinin ödənilməsi zamanı ən geniş yayılmış və kommersiya bankları tərəfindən diqqət yetirilən əsas mənbə isə gəlir hesab edilir. Ümumilikdə kreditin keyfiyyəti, öz reytingini əsas amillərə isə aşağıdakılardan ibarətdir

Sxem 2.1. Kreditin verilməsi zamanı keyfiyyət reytinginin əsas amillər

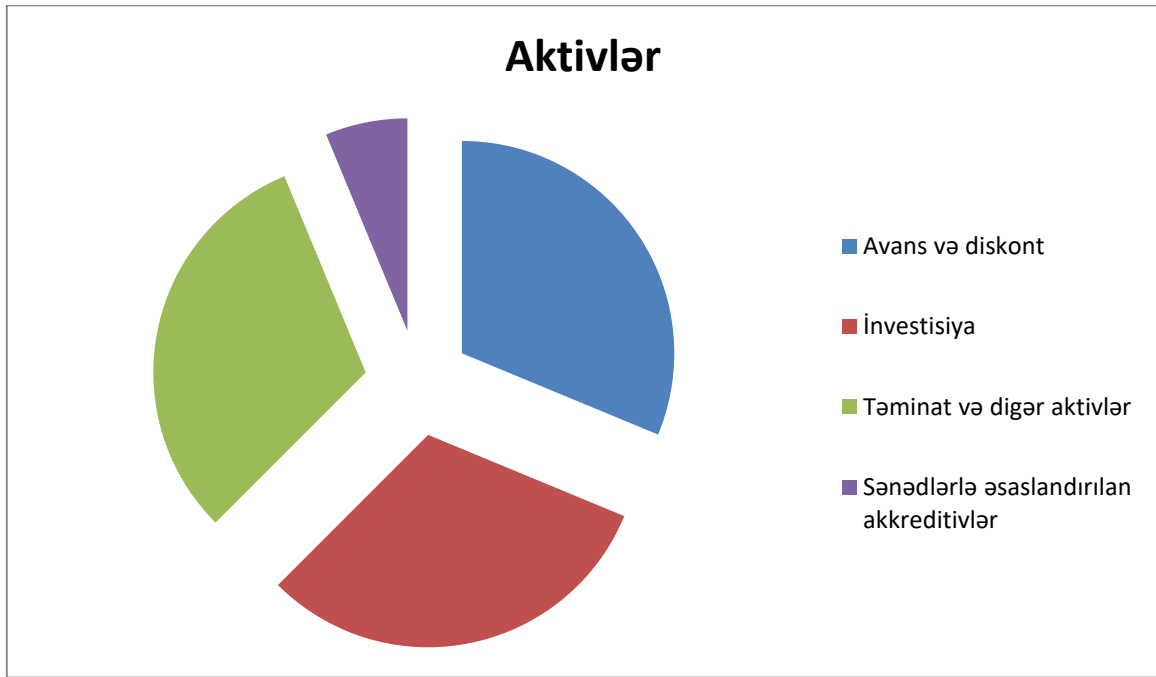

Mənbə : Quliyev Zaur “Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətinin iqtisadi statistik tədqiqi”
iq.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2009 səh 52

Kommersiya banklar tərəfindən iş prosesinin yerinə yetirilməsi zamanı istehlak kreditləri üzrə kredit portfelinin idarə edilməsi və bu zaman ümumilikdə kredit risklərinə nəzarət və kredit portfelinin quruluşunun təhlili həyata keçirilir. Kredit risklərinin tənzimlənməsi zamanı ümumilikdə kredit risklərinin ödənilməsi üzrə kommersiya bankı tərəfindən ehtiyatların yaradılması zamanı həmçinin aktiv portfelin diversifikasiyası kreditlərin təminatılığının tələbi və müxtəlif metodlardan istifadə edilir. Riskin dərəcəsini təhlil edilərək, kommersiya bankları tərəfindən kredit siyasətinin həyata keçirilməsi, kreditləşmə prosesində zəruri hesab edilir. Bu zaman kommersiya bankı kredit siyasətini işləyib hazırlayarkən ümumilikdə, bankın vəziyyətini diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Bu istiqamətdə fəaliyyət zamanı xüsusilə, dünya ölkələrinin bank təcrübəsinə istinad edərək söyləyə bilərik ki, kredit siyasətinin işləyib hazırlanması zamanı bankın optimal planlaşdırma konsepsiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu konsepsiyanın məzmunu ondan ibarətdir ki, o

özündə bank aktivlərinin artımı və bu istiqamətdə proqramın işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur. Onlar sadəcə olaraq cari kredit siyasəti ilə fəaliyyətini tənzimləməli, deyil eyni zamandan strateji istiqamətlərini və bank aktivlərinin sabit optimal artımı üzrə fəaliyyətin təhlil etməli və düzgün konsepsiyalardan istifadə etməlidir. Bu zaman kredit riski və depozit əməliyyatları üzrə riskin düzgün müəyyən edilməsi eləcə də faiz səviyyəsinin, valyuta riskinin diqqət mərkəzində saxlanması kredit siyasətinin düzgün formada müəyyən edilməsinə və kompleks idarə edilməsi üzrə alqoritmin işlənilib hazırlanmasına şərait yaradır. Banklarda faiz riskinin nəzərə alınması isə cəmi aktiv və passivlərin faiz dərəcəsinin dəyişməyə məruz qalmasından aslı olaraq dəyişir və belə olduğu zaman %, riskin təhlil edilməsi kommersiya banklarında müxtəlif əməliyyatlarda, eləcə də, kreditləşmə əməliyyatı üzrə səmərəliliyin əldə edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Banklarda faiz risklərinin idarə edilməsi üçün istifadə olunan metodlar ilə ümumilikdə faiz dərəcəsinin dəyişməsi bankların mənfəət normasından xərclərin kəmiyyətinə təsir göstərir. Bütün bu sadaladıqlarımız da müvafiq olaraq qeyd edə bilərik ki, kommersiya banklarına öz kredit siyasətlərinə hazırlayarkən kredit riski ilə yanaşı % riskini də diqqət mərkəzində saxlamaqla bir çox məsələlərdə və eləcə də ümumilikdə bank fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin düzgün proqnozlaşdırılmasında və əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində mühüm rol oynayır.

Diagram 2.3. Riskin dərəcəsinə görə qiymətləndirilən aktivlər və öhdəliklər

Mənbə : Abdullayev Ş “Azərbaycanda bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması”
Bakı, 2001 , səh 138

Avans və diskont	100
İnvestisiya	100
Təminat və digər aktivlər	100
Sənədlərlə əsaslandırılan akkreditivlər	20

Kreditləşmə proseslərindən və kommersiya banklar tərəfindən müxtəlif əməliyyatların icrası zamanı riskin qiymətləndirilməsi bu istiqamətdə səmərəli fəaliyyəti müəyyən edilməsində əsas rol oynayır. Buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, əmanət əməliyyatlarında kommersiya banklarında risk qiymətləndirilməsi zamanı onların cəlb etdiyi, xüsusilə iri məbləğdə əmanətlərin sığortalınmasına və burada riskin qiymətləndirilməsini daima diqqət mərkəzində saxlanılır. Belə ki, iri məbləğdə əmanətlərin xüsusi çəkisinin artması davam kommersiya bankların resurs bazasının sabitliyinin azaldılmasına səbəb olursa, bu zaman ölkənin iqtisadi konyunkturada baş verən müxtəlif dəyişiklikləri onun

sərəncamında qalacağı vəsaitin həcmi təyin etməyə şərait yaradır. Bu zaman baza öhdəlikləri kommersiya bankları vasitəsi ilə cəlb edilən vəsaitlərin əsasını təşkil edir. Bu istiqamətdə xarici ölkə təcrübələrinə nəzər salsaq görərik ki, kommersiya banklarının cəlb etdikləri vəsaitlər xüsusilə Amerika və bir sıra Qərbi ölkələrin metodikasında iri məbləğ öhdəliklərin məbləğindən çıxmaq vasitəsilə təyin edilir.

Müasir dövrdə ölkəmizdə kommersiya banklarında mühasibat uçotunun qaydalarını uzlaşdırmaq və müvafiq olaraq maliyyə informasiyasını təqdim etmək məqsədilə artıq beynəlxalq sferada banklar və müəssisələr üçün mühasibat uçotunun vahid beynəlxalq standartları müəyyən edilmişdir ki, bu zaman beynəlxalq standartlara əsaslanan fəaliyyətinin tənzimlənməsi zəruri hesab edilir. Müxtəlif ölkələrdə hesabatların tərkibi, quruluşu və hesabatın qaydası bundan cavabdeh olan orqanlar tərəfindən müəyyən edilir və bu zaman hər hansı bir problem yaranarkən müvafiq orqanlar tərəfindən bankın şübhəli və riskli əməliyyatlarından qabaqcadan aşkar edilir.

Kommersiya bankının səhmdarları bankın daima inkişafında və bu istiqamətdə bankın kapital qoymaqdan maraqlı olduqları üçün bu zaman maliyyə hesabatlarının da etibar və likvidlik bu istiqamətdə fəaliyyət düzgün tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Hesabatda olan informasiyanı onun tənzimlənməsindən məsul qanunverici orqanlar bu istiqamətdə mövcud olacaq bütün məsələlərdə cavabdehlik daşıyırlar. Belə ki, dünya praktikasında belə orqanlar istər kommersiya banklar nəzdində fəaliyyət göstərən şöbələrin, istərsə də onların xarici qurumlar nəzarət edir. Bu qurumları Amerika təcrübəsinə əsasən nəzər salsaq. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir :

- ✓ Pul tədavülünə nəzarət idarəsi ;
- ✓ Federal ehtiyat sistemi ;
- ✓ Depozitlərin sığortalanması ilə əlaqədar fəaliyyət göstərən Federal Korporasiya ;

Kreditləşmə prosesində səmərəliliyin müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi kommersiya banklarından kreditləşmə prosesinin icra edilməsi formasından asılı

olaraq da dəyişir. Buna misal olaraq qeyd edə bilərik ki, Böyük Britaniyada bu istiqamətdə qısamüddətli kreditləşmədə əsas forma kimi o overdraftlardan istifadə edilir. Bu formanın kreditləşmənin qısamüddətli və keçici olması ilə şərtlənərək xüsusilə də aqrar bölmə üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsinin da çox mühüm rol oynayır.

Fransa kommertiya bankları isə kreditləşmə prosesində bir sıra xidmətlərini təklif edirlər ki bu xidmətlərdən düzgün formada istifadə etmək, kreditləşmə də səmərəliliyin əldə edilməsinə və düzgün formada dəyərləndirməsindən gətirib çıxarır. Bunlara misal olaraq zəmanət kreditlərini, əmtəə kreditlərini kassa kreditlərini göstərə bilərik. Kassa kreditlər kommertiya banklarının müştərilərinin qısa müddətli ehtiyaclarının ödənilməsi və maliyyələşdirilməsi istiqamətində qısa müddətli fəaliyyətini və yaxud da ki, qısamüddətli kreditlərin maliyyələşdirilməsinə, mövsümü iri kredit formasında çıxış edir. Bu zaman banklar tərəfindən təqdim edilən qısamüddətli və ya dəfəlik xarakter daşıyaraq bank tərəfindən bir neçə həftəlik və ya bir neçə aylıq verilir. Əmtəə kreditləri isə daha çox aqrar bölmənin əmtəə ehtiyatlarının təmin edilməsi ilə əlaqədar kreditləşmə fəaliyyətində icra edilir və anbar şəhadətnamələr vasitəsilə rəsmiləşdirilir.

FƏSİL III.KREDİTLƏSMƏ ƏMƏLİYYATLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Kreditləsmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi

Hər bir ölkədə müstəqil formada səlis idarə olunan bank sisteminin mövcud olması onun iqtisadiyyatın ayrılmaz bir tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda mövcud iqtisadi vəziyyət, bu sferanın və buna müvafiq olaraq kredit sistemin inkişafını və bu istiqamətdə kreditləsmə ilə əlaqədar müxtəlif əməliyyatların tarixi dövr ərzində təkmilləşdirilməsini zəruri etmişdir. Bununla yanaşı, məhz buna görə də inzibati amirlik sistemindən fərqli olaraq, bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bir çox ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da bank sisteminin idarə olunması mexanizminin inkişaf etdirilməsi və müxtəlif dövrlərdə təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İstehsal münasibətlərinin davamlı formada inkişafı və yüksək səviyyəsi ümumilikdə pul kredit siyasətinin və bu istiqamətdə kredit sisteminin idarə olunmasına əsaslı təsir göstərir. Hər bir ölkədə bank sferasında təmsil olunan kommersiya banklarında pul kredit siyasətinin düzgün formada təşkili, ümumilikdə iqtisadi problemlərin həlli və bir çox məsələlərin, eləcə də kredit qoyuluşlarının səviyyəsi, kapitalın təmərküzləşməsi kimi problemlər diqqət mərkəzində saxlanmasına şərait yaradır.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə kredit qoyuluşlarının artması ümumilikdə kommersiya bankları ilə yanaşı, bank olmayan kredit təşkilatlarının da fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu, nəticə etibarilə bir sıra bankların böyüməsinə, eləcə də onların regionlar üzrə filiallarının daha da artmasına, həmçinin bank olmayan kredit təşkilatlarının da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu zaman kommersiya banklar tərəfindən aparılan müxtəlif əməliyyatlarda rəqabətqabiliyyətliliyin gözlənməsi məsələsini diqqətdə saxlasa da qeyd edə bilərik ki, bu prosesdə nisbətən zəif kapitalı banklar öz fəaliyyətlərini rəqabətə tab gətirməyərk dayandırmışlar. Azərbaycanda müstəqillik əldə edildikdən sonra bu

istiqamətdə bankların kapitallaşmasında onların əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə, eləcə də sağlamlaşdırmaq istiqamətində müxtəlif tədbirlər görülmüş və bunlarla yanaşı, xarici kapitalın yerli bank sistemində inkişaf seçimi daha da liberallaşdırılmışdır.

Kredit sisteminin inkişaf etdirilməsi və kommersiya banklarında kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin görülməsi, ümumilikdə bu işlərin daha da sürətli formada yerinə yetirilməsi kredit və depozit əməliyyatlarının banklara üzrə daha da artmasına gətirib çıxarır. Ölkəmizdə neft sənayesinin inkişafına nəzərə alaraq, ümumilikdə iqtisadiyyatın dayaq funksiyası rolunu oynayan bank sferasının davamlı formada inkişaf etməsi və ən son yeniliklərlə, innovativ xidmətlərin təklif edilməsi ölkəmizin neft gəlirlərinin daha çox daxil olması, bu istiqamətdə xarici investisiya qoyuluşlarının artmasına səbəb olur. Bu isə birbaşa olaraq maliyyə resurslarının artımına gətirib çıxarır. Müasir dövrdə pul kredit siyasəti üzrə fəaliyyətlərinin və eləcə də kredit siyasətinin normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsi, müxtəlif əməliyyatlar üzrə perspektivin əldə edilməsinə və yeni tənzimləmə alətlərindən istifadə edilməsinə gətirib çıxarır. Bu zaman isə onun müxtəlif kommersiya bankları tərəfindən və eləcə də ölkədə bank sferasının inkişafı cəhətdən qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün monetar idarəetmənin istisna inkişafı da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, monetar inkişaf modellərinin formalaşdırılması istiqamətində ölkəmizdə kompleks və ardıcıl tədbirlər həyata keçirilmiş və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya şəraitində mənfi inkişaf meyillərini monitoring sistemi yaradılmışdır. Banklar tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif kreditləşmə əməliyyatları üzrə statistik tədqiqatların düzgün formada verilməsi istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Ölkəmizdə düzgün formada pul kredit siyasətinin həyata keçirilməsi bu istiqamətdən formalaşan problemlərin araşdırılması nəticəsində əldə olunan qənaət bundan ibarətdir ki, bu siyasət real sektorunun investisiyalaşdırılması, eləcə də, mötədil inflyasiya ilə əlaqədar müxtəlif tədbirlərin nəticəsində formalaşdırılmalıdır. Bununla yanaşı, pul-kredit siyasətinin düzgün formalaşdırılması Mərkəzi Bank tərəfindən açıq bazar təminatının genişləndirilməsi ,

məcburi ehtiyat normalarının artırılması, eləcə də kommersiya bankları tərəfindən yerinə yetirilən faiz siyasətindən aslı olaraq dəyişir.

Ölkəmizdə kredit sistemi və kredit əməliyyatları üzrə yaranan fəaliyyətin daha da təkmilləşdirilməsi, bu istiqamətdə aparılan iqtisadi islahatlardan aslı olaraq dəyişir. Buna müvafiq olaraq, bu sahədə bir sıra təkmilləşmə işlərinin yerinə yetirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bunlar aşağıdakılardır :

1. Kommersiya banklarının fəaliyyətinə nəzarətin daha da təkmilləşdirilməsi :
2. Mərkəzi Bankın öz səlahiyyətləri daha da genişləndirilməsi və müstəqil formada fəaliyyət göstərən, ölkənin aparıcı bankı kimi sərbəstliyini qoruyub saxlaması:
3. Müxtəlif kreditləşmə əməliyyatları üzrə kredit bazarlarının fəaliyyətinin daha da sürətləndirilməsi ;
4. Kredit sistemi üzrə qanunvericilik bazasının yaradılmasından və bu istiqamətdə dövlət nəzarət sisteminin formalaşdırılması ;
5. Kommersiya banklarına əmanətlərin cəlb olunması istiqamətində fəaliyyətin genişləndirilməsi və əhalinin yerli banklarda əmanət sənəti etibar edilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi və Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun bu istiqamətdə işin daha da təkmilləşdirilməsi ;
6. Kredit ehtiyatlarından sərbəst istifadə olunması, uçot dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi ;
7. Pul kredit siyasətinin formalaşdırılması və pulla əmtəə təklifi arasında düzgün nisbətənin yaradılması və bu istiqamətdə inflyasiyanın qarşısının alınmasına nail olmaq ;

Sadaladığımız bu təkmilləşmə istiqamətləri, Azərbaycanda kredit sisteminin daha da inkişaf etməsi və ya kreditləşmə prosesi üzrə yerinə yetirilən əməliyyatlara istər kommersiya bankları istərsə də bank olmayan kredit təşkilatlarından fəaliyyətini daha da düzgün formada tənzimlənməsinə inkişaf etdirilməsində və ümumilikdə bu prosesin ölkəmizdəki iqtisadi artımı təsir göstərməsinə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Son dövrlərdə Azərbaycanda bank sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi və ümumilikdə bu sfera üzrə yerinə yetirilən əməliyyatların təkmilləşdirilməsi üzrə müxtəlif tədbirlər davam etdirilir. Bu fəaliyyətin ən mühüm tərkib hissələrindən biri elektron ödəniş sistemlərinin yaradılması və bu istiqamət elektron hesablaşma sisteminin fəaliyyət mexanizminin formalaşması, eləcə də bankomatların elektron hesablaşma sisteminin köməyi ilə plastik kart əməliyyatlarına və əhaliyə işdə və yaxud da ki, evdə müxtəlif yerindəcə bank təminatlarının yerinə yetirilməsinə gətirib çıxarmışdır. Elektron ödəniş sistemlərinin yaradılması və bu istiqamətdə bankların XÖHK və AZIPS sisteminə qoşulması bank fəaliyyəti və bank nəzarətinin avtomatlaşdırılması nöqtəyi nəzərindən nəzarət sisteminin tətbiqi istiqamətində çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ölkəmizdə bank sferasında innovasiya transformasiyasına tələbatın nəticəsi kimi müxtəlif bank strukturları sistemində bu daha çox nəğdsiz hesablaşmaların şəxsiyyətinin dərinədən öyrənilməsi və mənimsənilməsi müasir dövrün əsas tələblərindən hesab edilir. Bunun başlıca səbəb ondan ibarətdir ki, ümumilikdə bank sferası və bu istiqamətdə yerinə yetirilən müxtəlif əməliyyatlar nəticədə müasir innovasiya sisteminin formalaşmasına və ölkəmizdə gedən bir sıra proseslərinin tərkib hissəsi kimi effektivliyin əldə edilməsində mühüm rol oynayır. Dünya iqtisadi proseslərinə inteqrasiya etmiş və ölkəmizdə Mərkəzi Bank tərəfindən ödəniş sistemlərinin inkişaf etdirilməsi, kreditləşmə əməliyyatlarının da təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayaraq, bir sıra məsələlərdə beynəlxalq təcrübəni mənimsəməsi, beynəlxalq maliyyə qurumlarının maliyyə köməyindən istifadə edilməsi və bu istiqamətdə iri və əhəmiyyətli hesab edilən komponentlərin yaradılmasında zəruri hesab edilir.

2001-ci ildə ölkədəki kommərsiya banklarından Maliyyə Nazirliyinin Baş Dövlət Xəzinədarlıq İdarəsinin ödənişlərini həyata keçirən və milli ödəniş sisteminin arxitekturasının əsasını təşkil edən Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sisteminin yaradılması, eləcə də xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sisteminin formalaşdırılması ümumilikdə, bank sferası üzrə bank əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi və regionlarda MB kommərsiya banklarının filiallarının əhaliyə

daha yaxşı xidmət göstərilməsi məqsədi ilə mədəni, sivil inkişafın formalarının tətbiq edilməsinə şərait yaratdı.

Kreditləşmə prosesi üzrə istifadə edilən innovativ sxemlərə nəzər salsaq isə qeyd edə bilərik ki, 2000-ci standart formada kredit hesablaşma sxemi yaradıldıqdan və WM adlanan pul kisəsi vasitəsilə mal və xidməti kredit yolu ilə seçə bilməyiniz üçün onun təmsilçiləri ilə kredit verdi.¹⁰ Bu zaman verilmiş kreditlərin həcmi və ödəniş müddəti kredit əməliyyatlarına görə sistem qurğusundan qeyd olunmur və debitorun qaytarılması kreditin qaytarılma müddətinə görə nəzarət vasitəsilə diqqət mərkəzində saxlanılırdı. Onlayn xidmət bazarından WMT sistemində kredit xidməti unikal bir şəbəkədə maliyyə münasibətlərinin qurulması ilə əlaqəli olaraq bir çox məsələlərin həllinin daha asan formada icra edilməsi ilə əlaqədar ölkəmiz üçün qənaətbəxş hesab edilir.

WEB resursları üçün vasitəçilərin xidmətidən kreditləşmənin təminatı ilə əlaqəli məsələlər isə aşağıdakılardan ibarətdir ;

- Yeni bazar xidmətlərinin formalaşdırılması ;
- Kommersiya banklarında kreditləşmə əməliyyatlarının genişləndirilməsi, müvafiq olaraq müştəri bazasının da genişləndirilməsi ;
- Müştərinin imkanın əldən verilməməsi ;
- müştərilərini inamla bağlıd kommersiya bankların etibarlılığının təmin edilməsi ;
- resursların müsbət imicinin saxlanması ;
- xidmətlərin ödənişi təqdimatının icra edilməsi ;

Müasir dövrdə kommersiya banklarının fiziki şəxslərlə ssuda əməliyyatları ilə əlaqədar faizlərin aşağı salınmasına istiqamətlənən tədbirlərin həyata keçirilməsi banklarla müştərilər arasında münasibətlərin inkişaf etməsinin əsas şərti hesab edilir. Bununla yanaşı, kreditləşmə əməliyyatlarındada bankların faiz dərəcələrini aşağı

¹⁰ Quliyev Fəxri "Bankların nağdsız hesablaşmalarında yeni texnologiyaların tətbiqi" i.q.üz.fə.do.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2009, səh 98

salması ilə əlaqədar tədbirlərin yerinə yetirilməsi, müasir dövrdə kommersiya banklarının diqqət mərkəzində saxlamalı olduğu aktual məsələlərdən hesab edilir. Bankları ilk növbədə inflyasiyanın və iqtisadiyyatda gəlirlik əmsalının nəzərə alaraq aktivliyinin artırılması istiqamətində faiz dərəcələrinin və ehtiyat normaları ayırmaların məbləğlərini azaltmalıdırlar. Bunun əsas səbəb ondan ibarətdir ki, pul kredit siyasətinin dövlət tərəfindən və onun iqtisadi dayaq rolu oynayan banklar tərəfindən düzgün formada icrası pul kütləsi arasında sıx qarşılıqlı əlaqədən asılıdır. Bu kommersiya bankları tərəfindən kifayət qədər yerinə yetirilməməyinin bunun əsas səbəbi isə olan tələb və təklif arasında disproporsiyaları mövcud olması və faiz dərəcəsinin təsiri edəndən vasitəçilik fəaliyyətlərində səmərəliliyin əldə edilməsi ilə əlaqəlidir. Bank və müştəri arasında münasibətlərin inkişafının, əldə edilməsi tələb və təklif arasında uyğunluğu da bankların müştərilərin tələbatlarına uyğun xidmətlər və əməliyyatlar təqdim etməsindən asılı olaraq dəyişir. Bu zaman iqtisadi mexanizminin düzgün formada fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün pulun tələb olunması əsaslandırılmalıdır ancaq plandan tarazlığını təmin etmək o qədər də sadə bir proses olmadığı üçü buna təsir edən bütün amillərin təhlil edilməsi zəruri hesab edilir.

Kommersiya bankları tərəfindən yerinə yetirilən kreditləşmə əməliyyatlarının və buna müvafiq olaraq fiziki şəxslərlə kredit münasibətlərinin inkişafında əsas istiqaməti yeni suda növlərinin tətbiqi hesab edilən ipoteka ölkəmizdə bankların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Bu müsbət təsirini əsas elementləri isə aşağıdakılardan ibarətdir ;

- Kommersiya banklarının müştərilərinin sayının ipoteka kreditinin tətbiq edilməsi ilə daha da genişləndirilməsi ;
- Banka vəsaitlərin geri qaytarılması istiqamətində zəmanətlərin verilməsi ;
- İpotekanın tətbiqi vasitəsilə kommersiya bankına pul resurslarının səfərbər edilməsi ;

Banklardan müştərilərə verilən ssudaların həcmi daha da genişləndirilməsi üçün və veksellərdən də istifadə edilir. Bu qiymətli kağızın məzmunu ondan ibarətdir ki, bank

vekseli həm alış həm də ödəniş vasitəsi kimi sahibi tərəfindən istifadə edilə bilər. Bu zaman digər qiymətli kağızlardan fərqli olaraq, vekselin tətbiqinin bir sıra üstünlükləri formalaşır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

- ❖ Vekseldən istifadə nəticəsində yaranmış kreditin ödənilməsi ilə əlaqədar gecikməsi müvafiq problemlərinin az olması ;
- ❖ Vekselin ödəniş vasitəsi kimi, eləcə də girov kimi istifadə edilə bilmə xüsusiyyətinin olmasıdır. ;
- ❖ Vekselin tədavülünün sadəliyi ;

Vekseldən istifadənin bu üstünlükləri ilə yanaşı, kommersiya bankı kreditin pul formasından istifadə ilə əlaqədar müştərilərdə maraqlı olmağa cəhd edərək, bunu kreditə görə faiz dərəcəsini daha aşağı təyin etməklə ona olan marağı daha da artırmağa bilər. Bu zaman isə həmin pul vəsaiti nəticə etibarilə kommersiya bankına yenidən qayıdır və bu zaman sanki bank öz müştərisinin kredit verərək, həmin an üçün özünün sahib olduğu vekseli ona satır.

Kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətə və ya bu prosesə təsir göstərən amillərdən danışarkən bu bankın kredit portfelinin təsir göstərə biləcək elementlərini təhlil edilməsi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu zaman kommersiya banklarında kredit portfelinin bir hissəsini də aktivlərinin keyfiyyətini pisləşdirən bankın öz əməkdaşlarının verilən ssudaları təşkil etdiyini nəzərə alsaq Qeyd etməliyik ki, əvvəlvə bu ssudaların əməkdaşlara verilməsi və sonra geri qayıtması etibarlı kimi görünərsə də onların ödənilməsi əməkdaşların əməkhaqqısı hesabına yerinə yetirilir və bu zamanda bu tipli ssudalarını müştərilərə verilən ssuda alan müqayisədə çox da gəlirli olmamasına Bank aktivlərin keyfiyyətinə təsir göstərir. Bütün bu sadələşdirdiyimiz məsələlər kommersiya banklarında kredit siyasətinin formalaşdırılması zamanı əsas üstünlüyü bankın əməkdaşlarına deyil müştəriləri verilməsinin olduğunu bir daha göstərir.

3.2.Kreditləşmənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri

Ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bazar münasibətlərinin formalaşması ilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə inkişafı təmin etməsi kredit sistemində əsaslı dəyişikliklərin yerinə yetirilməsini zəruri etmişdir. Bu istiqamətdə əmtəə pul münasibətlərinin inkişafı, özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi və ümumilikdə ölkədə baş verən bir sıra fəaliyyət növlərinin inkişafı, yeni qurumların formalaşması, bank olmayan kredit təşkilatlarının və kommertiya bankları ilə yanaşı bir sıra müəssisələrin yaradılmasına səbəb olmuşdur. Bu proseslər isə ölkəmizdə bank sferası nəzdində kreditləşmə əməliyyatları və kommertiya banklar tərəfindən yerinə yetirilən müxtəlif əməliyyatların səmərəliliyinin yüksəldilməsini və genişləndirilməsini tələb edir. Müstəqillik illərindən sonra ölkədə həyata keçirilən iqtisadi və ümumilikdə bütün sahələr üzrə islahatları, iqtisadiyyatın sağlamlaşdırılması, eləcə də manatın məzənnəsinin sabitliyinin qorunub saxlanması və kredit sistemində səmərəliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxardı. Bu sferanın iqtisadiyyatda rolunun nə dərəcədə önəmli olduğunu nəzərə alaraq söyləyə bilərik ki, burada baş verən hər hansı bir nöqsanlar və ümumilikdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində öz əksini tapır. Elə buna görə də kommertiya banklarında kredit sferasının və kredit sisteminin xüsusilə beynəlxalq təcrübəyə əsasən, qurulmasından və bu istiqamətdə fəaliyyətin artırılması önəmli əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkəmizin pul kredit sistemi üzrə səmərəliliyini yüksəltmək, bu sahədə düzgün qərarların qəbul edilməsindən asılı olaraq dəyişir. Belə olduqda isə bir sıra ekonometrik modellərin tətbiqinin daha da genişləndirilməsindən bank risklərinin qiymətləndirilməsi və ümumilikdə bu istiqamətdə bank sistemində sabitliyin əldə olunması kommertiya banklarında deyil, ölkədə fəaliyyət göstərən digər müəssisələr və kredit təşkilatları üzrə maliyyə vəsaitlərindən səmərəli formada istifadə edilməsi, milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ilə nəticələnir. Buna müvafiq olaraq, Azərbaycanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə islahatların daha da

genişləndirilməsi və müxtəlif bank əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi üzrə kredit əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi nöqtəyi nəzərdən aşağıdakı tədbirlərin icra edilməsi məqsəduyğun hesab edilir. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir ;

1. Kommersiya banklarında və ümumilikdə ölkədə fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarında rəqabət mühitinin təmin edilməsi və banklar tərəfindən müştərilərə təqdim edilən əməliyyatların rəqabət qabiliyyətliyi təminatı ;
2. Korporativ quruculuğun tamamlanması ;
3. Kommersiya banklarının maliyyə resursları ilə təminatının təşkil edilməsi ;
4. Maliyyə fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi ;
5. Komissiya bankların region filiallarında bank xidmətlərinin genişləndirilməsi və digər regionlarda yaşayan əhalinin bu xidmətlərdən istifadə üçün çıxış imkanlarının inkişafı ;

Bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi şəraitdə Azərbaycanda yeni kredit sisteminin formalaşması da ölkədə fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarında və ümumilikdə, banklarda, inhisarçılığın qarşısının alınmasına və aradan qaldırılmasına və ya bir çox fəaliyyət növləri üzrə kommersiya banklarının iştirakının təmin etmişdir. Bu isə nəticə etibarilə kommersiya banklarının öz fəaliyyətlərini daha da genişləndirməsinə və inkişaf edən və daima stabil formada yeni bank xidmətlərinin yaradılmasına , kredit əməliyyatlarının genişləndirilməsi və kredit sisteminin möhkəmləndirməsinə gətirib çıxarmışdır.

Kredit sisteminin səmərəli şəkildə fəaliyyət göstərməsi və bu istiqamətdə əməliyyatların səmərəliliyinin təkmilləşdirilməsində Mərkəzi Bankından xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır. Mərkəzi Bank ölkəmizdə kredit təşkilatlarının və kommersiya banklarını inkişaf etdirmək və buna müvafiq olaraq müxtəlif hesablaşmaların aparılmasından ödənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün lazımı tədbirləri icra etməli və bu istiqamətdə davamlı olaraq fəaliyyət göstərməlidir. İqtisadiyyatın normal inkişafının təmin edilməsi məqsədilə pul kütləsinin düzgün istiqamətləndirilməsi və ondan istifadə üzrə məsələlərə diqqətlə yanaşmalı,

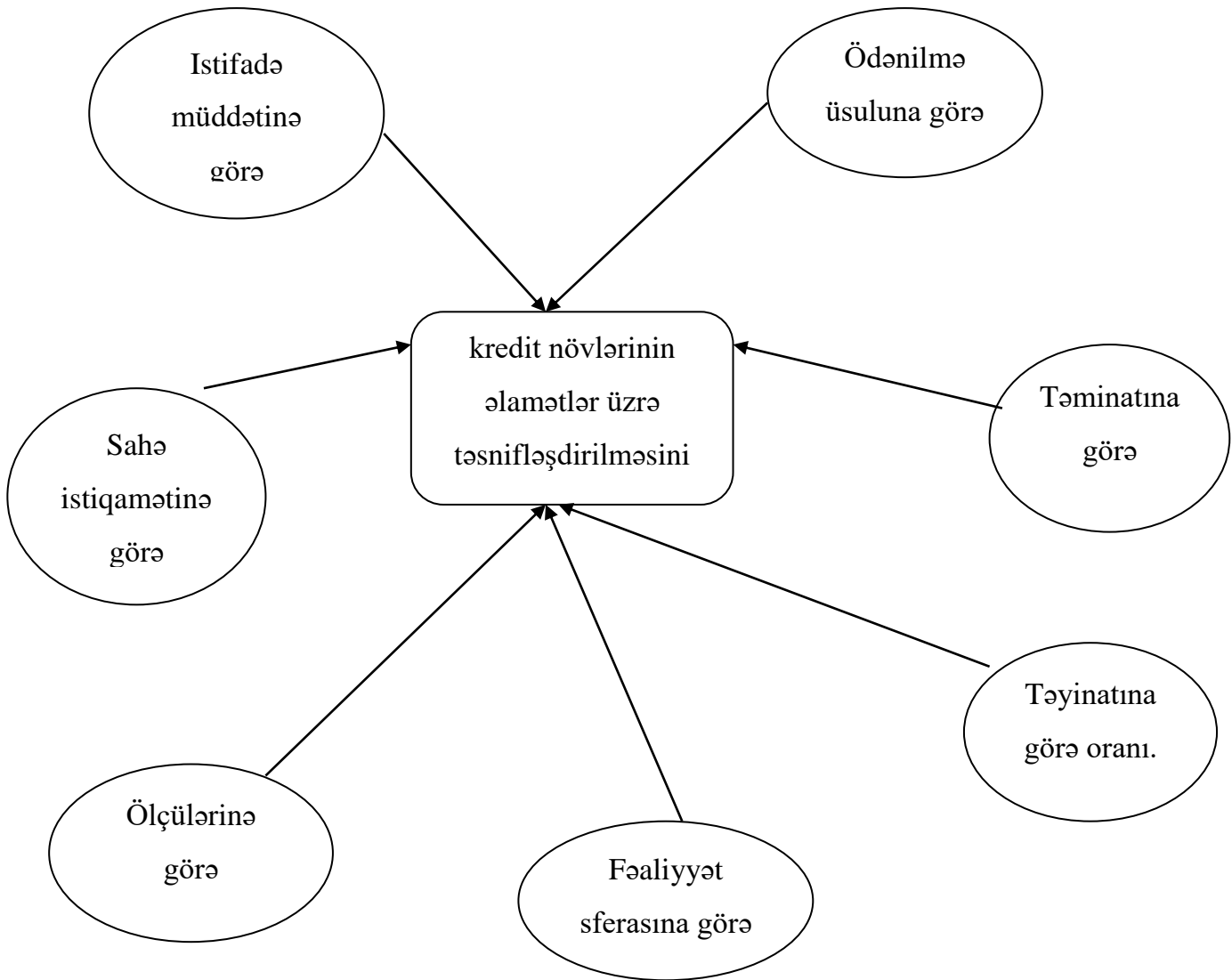
ümumilikdə kommersiya bankları və ölkədə fəaliyyət göstərən digər kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin iqtisadi siyasəti stimullaşdırması istiqamətində müxtəlif əməliyyatlar həyata keçirməlidir.

Azərbaycanda müxtəlif dövrlər ərzində bank sferası üzrə qəbul edilən normativ hüquqi aktlar bu istiqamətdə idarəetmə üzrə standartlarının daha da düzgün formada tətbiq edilməsinə şərait yaratmışdır. Kommersiya banklarının müxtəlif növ əməliyyatlar üzrə səmərəliliyin daha da artırılması davam sür kreditləşmə əməliyyatlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərinin genişləndirilməsi, eləcə də əhalinin banklara olan etibarlığının daha da yüksəldilməsi nəticə etibarlı ilə ümumilikdə kommersiya banklarının fəaliyyətinin artırılmasını və əhalinin xidmətlərindən daha çox istifadəsinə gətirib çıxarır ki, bu da onların daha çox mənfəət əldə etməsi ilə nəticələnir. Belə olduqda isə banklar beynəlxalq maliyyə bazarlarına daha tez və aktiv formada inteqrasiya edərək ümumilikdə inkişaf strategiyası üzrə fəaliyyətlərinin davam etdirirlər. Bu istiqamətdə kommersiya banklarından strateji idarəetmə ilə əlaqədar strukturun formalaşdırılması və eləcə də müxtəlif əməliyyatlar üzrə səmərəliliyin əldə edilməsinə nəzarət mexanizmlərinin yaradılmasından və müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə düzgün qanunverici bazasının və təkmil normativ hüquqi aktların qəbul edilməsi və sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasından səmərəliliyin artırılmasına təsir göstərir. Kommersiya banklarının əhalinin tələbatlarına uyğun xidmətlərini təklif etməsi hər şeydən əvvəl onların inkişafına təsir edərək nəticədə ümumilikdə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün stimül rolunu oynayır.

Inkişaf etmiş ölkələrin həyata keçirdikləri kredit sistemi və kredit siyasəti üzrə göstərdikləri fəaliyyəti diqqət yetirsək, qeyd edə bilərik müasir dövrdə kredit sisteminin inkişafı üçün yeni növ kreditlərin verilməsini daha da genişləndirməyə ehtiyac yaranar. Bununla yanaşı, sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif sferaları üzrə yaranmış kredit sisteminin inkişafı öz növbəsində, yeni xidmətlərin təşəkkül tapmasında mühüm rol oynayır. Beynəlxalq sferada bir kreditləşmə üzrə vahid standartların mövcud olmamasını nəzərə alaraq, müxtəlif kredit növlərinin verilməsi

və təsnifatlaşdırılmasının və bu istiqamətdə kreditləşmə mexanizminin fəaliyyətini daha geniş yayılmasına söyləyə bilərik. Ökəmizdə MDB ölkələrinin əksəriyyətində, o cümlədən Rusiya Federasiyasında tətbiq edilən və müştərilərə təqdim edilən kredit növləri təsnifləşdirilir ki, bunlar müxtəlif əlamətlərə görə kateqoriyalara bölünür. Bu kateqoriyalara nəzər salaq ;

Sxem 3.1. Azərbaycanca tətbiq edilən kredit növlərinin əlamətlər üzrə təsnifləşdirilməsini

Mənbə : Mövsümov Cavid "Kredit", Bakı, 2011, səh 156

Hər birinin ayrılıqda yanaşdıqda kreditin təyinatından və sahə, istiqamət üzrə təsnifləşdirilməsi və ümumilikdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə kredit qoyuluşları özündə əks etdirərək müxtəlif təyinatlı kreditlərin verilməsini əhatə edir. Bu kredit növlərinə aşağıdakılar aiddir

- İstehlak kreditləri ;
- Aqrar sahə üzrə rəsmiləşdirilən kreditlər ;
- Sənaye krediti ;
- Büdcə krediti ;
- Investisiya krediti;

Fəaliyyət sferası üzrə təsnifləşdirir kreditlər isə əsasən 2 hissəyə ayrılır. Buna müvafiq olaraq

1. Dövriyyə fondlarının təşkilində iştirak edənlər üzrə ;
2. əsas fondların geniş təkrar istehsalında iştirak edənlər üzrə ;

İstifadə müddətinə görə

- Müddətli ;
- Tələb olunanadək ;

Verilmə müddətinə görə isə

- ✓ Qısamüddətli
- ✓ Ortamüddətli
- ✓ Uzunmüddətli kreditlər ayrılır

Təminatına görə ;

- Təminatsız
- Təminatlı kreditlərə ayrılır.

Borcalanların qrupuna görə

- Müxtəlif dövlət orqanlarına
- Müəssisələrə
- Firmalara verilən kreditləri əhatə edir.

Ölkəmizdə bank sisteminin təşəkkülü istiqamətində müxtəlif dövrlər ərzində lazımı tədbirlər icra edilmiş və beynəlxalq təcrübədən də istifadə edilərək, səmərəli formadan yeni bank xidmətləri üzrə əməliyyatlar tətbiq edilmişdir. Bu gün bütün dünyadan bankların rolunun getdikcə artması, ölkələri iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bunun başlıca səbəb ondan ibarətdir ki möhkəm və iqtisadi dayaqqlar üzərində bank sisteminin yaradılmasının, eləcə də bank və infrastrukturunu formalaşdırmaqla bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirməsi və milli iqtisadiyyatın inkişafı mümkün deyildir. Bu istiqamətdə müxtəlif resurslardan və maliyyə vəsaitlərindən səmərəli formada istifadəsi və onların səfərbər edilməsi, ümumilikdə kredit sisteminin sayəsində sosial təminat xidmətlərinin getdikcə genişləndirilməsi, əhalinin banklara olan inamını artırmaqla yanaşı, bu fəaliyyətlərin inkişafına təkan verəcək, qarşıda duran əsas vəzifələrdən hesab edilir. Bu vəzifələrin düzgün şəkildə icra edilməsi, ümumilikdə iqtisadiyyatda sabitliyin təmin edilməsinə, eləcə də pul tədavülünün tənzimlənməsində mühüm rol oynayır. Kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi cəhətdən sosial iqtisadi proqramların icra edilməsi məqsədi ilə qarşıya qoyulan bu istiqamətlərin müəyyən edilməsi zəruri və diqqət mərkəzində saxlanmalı, məsələlərdəndir hesab edilir . Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin icra edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bu tədbirlər aşağıdakılardan ibarətdir :

1. Kommersiya bankları tərəfindən faiz dərəcələrinin proqnozlaşdırılmasında və buna müvafiq kreditləşmə əməliyyatlarının icra edilməsi ;
2. Vahid informasiya mühitinin formalaşdırılması nəticəsində bankların və digər kredit təşkilatlarının struktur bölmələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin təmin edilməsi və bu istiqamətdə lokal şəbəkə sisteminin yaradılması ;

3. Dövlət büdcəsinin bank kreditlərinin vəziyyətinin müvafiq dövlət proqramlarının maliyyələşdirilməsi ;
4. Pul kredit siyasətinin cari vəziyyətinin təhlil edilməsi və gələcək istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi ;
5. Pul kredit siyasətinin səmərəli tətbiqinin proqnozlaşdırılması ;
6. Əhalinin kommertiya banklarına inamını artırmaq məqsədilə müxtəlif əmanətlərin cəlb olunması və onların sığortalanması ilə əlaqədar təbliğatların aparılmasıdır ;

Sadaladığımız bu istiqamətlərin yerinə yetirilməsi, ümumilikdə ölkəmizdə kredit sferasının inkişafına, bu və buna müvafiq olaraq maliyyə sabitliyinin təmin edilməsində və iqtisadi artımdan dayaq rolunu oyna banklar tərəfindən müştərilərə təqdim edilən müxtəlif əməliyyatların səmərəli formada təşkili və nəticə etibarilə kommertiya banklarına öz mənfəətlərini artırmağa və bu istiqamətdə risklərin minimuma endirməyə şərait yaradır. Kredit xidmət bazarında rəqabət qabiliyyəti məhsulların təqdim edilməsi kommertiya banklarının etibarlıq səviyyəsini artırmaq məqsədi ilə əmanətlərin sığortalanması sisteminin formalaşdırılması və ümumilikdə bir çox məsələlər bu sahəni inkişafından əsas göstəricisi kimi çıxış edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işinin müxtəlif bölmələrində bankların kredit siyasəti ilə əlaqəli bir çox məsələlər təhlil edilmiş və ümumiləşdirilmiş nəticələr əldə edilmişdir. Buna müvafiq olaraq qeyd etməliyik ki, müasir dövrdə bazar münasibətləri şəraitində ölkəmizdə kredit sisteminin əsas formada dəyişilməsinin kommersiya bankları tərəfindən müxtəlif dövrlər ərzində yeni bank xidmətlərinin yaradılmasına əsas səbəbi ölkədə baş verən proseslərlə əlaqəli olmuşdur. Belə ki, özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi, əmtəə pul münasibətlərinin inkişafı və ümumilikdə Azərbaycandan müxtəlif və yeni təsərrüfat sahələrinin formalaşdırılması və iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin tərkib hissəsi kimi çıxış edən kredit sisteminin yaradılmasına ümumilikdə bank sferasında islahatların həyata keçirilməsinə və bu istiqamətdə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsinə səbəb olmuşdur.

Müasir dövrdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə kredit qoyuluşlarının artması ümumilikdə kommersiya bankları ilə yanaşı, bank olmayan kredit təşkilatlarının da fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu, nəticə etibarilə bir sıra bankların böyüməsinə, eləcə də onların regionlar üzrə filiallarının daha da artmasına, həmçinin bank olmayan kredit təşkilatlarının da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu zaman kommersiya banklar tərəfindən aparılan müxtəlif əməliyyatlarda rəqabətqabiliyyətliliyin gözlənməsi məsələsini diqqətdə saxlasa da qeyd edə bilərik ki, bu prosesdə nisbətən zəif kapitallı banklar öz fəaliyyətlərini rəqabətə tab gətirməyəcək dayandırmışlar. Azərbaycanda müstəqillik əldə edildikdən sonra bu istiqamətdə bankların kapitallaşmasında onların əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə, eləcə də sağlamlaşdırmaq istiqamətində müxtəlif tədbirlər görülmüş və bunlarla yanaşı, xarici kapitalın yerli bank sistemində inkişaf seçimi daha da liberallaşdırılmışdır.

Kredit sisteminin inkişaf etdirilməsi və kommersiya banklarında kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar tədbirlərin görülməsi, ümumilikdə bu işlərin daha da sürətli formada yerinə yetirilməsi kredit və depozit əməliyyatlarının banklara üzrə daha da artmasına gətirib çıxarır. Ölkəmizdə neft sənayesinin inkişafına nəzərə alaraq, ümumilikdə iqtisadiyyatın dayaq funksiyası rolunu oynayan bank sferasının davamlı formada inkişaf etməsi və ən son yeniliklərlə, innovativ xidmətlərin təklif edilməsi ölkəmizin neft gəlirlərinin daha çox daxil olması, bu istiqamətdə xarici investisiya qoyuluşlarının artmasına səbəb olur. Bu isə birbaşa olaraq maliyyə resurslarının artımına gətirib çıxarır. Müasir dövrdə pul kredit siyasəti üzrə fəaliyyətlərinin və eləcə də kredit siyasətinin normativ bazasının daha da təkmilləşdirilməsi, müxtəlif əməliyyatlar üzrə perspektivin əldə edilməsinə və yeni tənzimləmə alətlərindən istifadə edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bütün bu sadaladığımız məsələlərə müvafiq olaraq bir sıra tövsiyə və təkliflərini irəli sürülməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Tədqiqat işində daha irəli sürülən təklifləri aşağıdakılardan ibarətdir

1. Ölkəmizdə kredit sisteminin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi və bu istiqamətdə səmərəliliyin yüksəldilməsi məqsədi ilə Mərkəzi Bankın davamlı və zəruri tədbirlərin görülməsi ;
2. Bankların kredit siyasətində inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadənin daha da genişləndirilməsi ;
3. Fiziki və hüquqi şəxslərlə o hesablaşma-kredit və kassa xidmətlərinin göstərilməsi üzrə kommersiya banklarının fəaliyyətinin daha da təkmilləşdirilməsi ;
4. Ölkəmizdə bazar münasibətləri şəraitində kredit institutlarının inkişafının effektiv formadan təşkil edilməsi

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Bakı, 1995
2. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu , 2004
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank haqqında qanun , Bakı, 2004
4. Azərbaycan Respublikası Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında qanun Bakı, 2009
5. Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestri haqqında Qaydalar, 2004
6. Abdullayev Ş “Azərbaycanda bank sistemi və bank resurslarının idarəolunması” Bakı, 2001
7. Xankişiyev X. “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində kredit münasibətləri” Bakı, 1995
8. “Pul, kredit və banklar . Bakı, Qanun 2000
9. Bankın yeni məhsulu , İqtisadiyyat qəzeti, Bakı, 2006, s8
10. Bağırov M.M “Banklar və bank əməliyyatları”, Bakı, 2003
11. Mehdiyev İ.Ə, Nəsirov N.İ Vəliyev, “Bank və sığorta əməliyyatları vasitəsi ilə ödəmə riskləri “ Bakı, 2005
12. Məmmədov Z.F. “Pul, kredit, bank” Bakı, 2004
13. Əhmədov Nazim, Əliyeva Mehriban “Bank işinin əsasları” Bakı, 2014
14. N. Məmmədov -“Bank və maliyyə terminləri lüğəti”, Bakı-1996
15. K.V. Rudiy “Xarici ölkələrin maliyyə pul və kredit sistemləri” Bakı, 2009
16. “Bank işi” ADİU, dərslik, Bakı, 2016
17. Əhmədov Nazim, İmanova Mehriban “Bank işinin əsasları” Bakı, 2014
18. Abdullayev Ş “Azərbaycan bank sistemi və bank resurslarının idarəolunması” Bakı, 2001
19. Mövsümov Cavid “Kredit”, Bakı, 2011
20. Məmmədov Z.F “Bank işi və elektron bankçılıq” Bakı, 2003
21. Bəşirov R.A “Bank işi” Bakı, 2007
22. Məmmədov S.M “Bank işi” Bakı, 1997

- 23.Orucov İlkin “Pərakəndə bank xidmətləri” Bakı, 2008
- 24.Orucov İlkin “Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bankların fiziki şəxslərlə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi yolları” iq.el.na.al.üç.t\ed.dis Bakı, 2000,
- 25.Vəliyev Munir “Kredit siyasəti və bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar bölmənin kreditləşməsinin təkmilləşdirilməsi” iq.üz.fə.el.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2012
- 26.Əliyev Müseyib “Bazar münasibətləri şəraitində bankların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” iq.el.al.də.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2003,
- 27.Bağirov Vüqar “Azərbaycanda bazar münasibətlərini formalaşmasında bank sisteminin rolu” dis, Bakı, 2002
- 28.Quliyev Zaur “Azərbaycan Respublikasında bank fəaliyyətinin iqtisadi statistik tədqiqi” iq.üz.fə.do.də.al.üç.tə.ed.dis, Bakı, 2009
- 29.Quliyev Fəxri”Bankların nağdsız hesablaşmalarında yeni texnologiyaların tətbiqi” iq.üz.fə.do.al.üç.tə.ed.dis Bakı, 2009,
- 30.Бабаева С. Из истории развития банковского дела в Азербайджане / Вapкв Business, 2005, МвЗ. с.18-19. 55
- 31.Банки и банковские кредитные организации, и их операции: Учебник / Под ред. Е.Ф. Жуков. М.: Вузовский учебник, 2005, 491 с. 57.
- 32.Банковскгй сектор Азербайджанской Республики. ВаЮ, Сопsultir й Business , 02.2006. 139
- 33.Банковские дело. Учебник / Под ред. И.И. Лаврушина. М.: КНИРУС 2006, 768 с. 59.
- 34.Банковские дело. Учебник / Под ред. Коробовой Г.Г. М.: Экономист, 2005, 751 с. 60.
35. Долан ЭДЖ, Кемпбепл Р.Дж деньги банковское дело политика /
- 36.Завидов Б.Д. Анализ залога в гражданском праве России. — М.: Лриор,
- 37.Бункина М.К Денги, банки, валюта, 1994
- 38.В.И.Колесникова, Л.П. Кроливецкой “Банковское дело “ 2004
- 39.<http://unec.edu.az/application/uploads/2015/05/11.pdf>
- 40.<https://www.cbar.az>
- 41.<http://kayzen.az>

РЕЗЮМЕ

Экономика АСН страны, которая является важным звеном в этом направлении в развитии банковских услуг, создание кредитных организаций, основанное на принципах свободной рыночной экономики должна быть построено на. Формирование кредитной системы, правовая основа его кредитной политики и создание государственных банков царской Россия все еще произошли за тот же период. Другие государства в осуществлении СССР в виде товарно-денежных отношений в нашей стране, в целом, спрос на кредит, многие вопросы, связанные с формированием срочности формы начала. Таким образом, в те времена, кредитная система была разработана в 2 этапа, первый из этих государственных кредитных организаций и кредитных сети, состоит в наличии кредитных организаций. «Банк о важности и роли в экономическом развитии активных операций» от формирования 1-й главе банки и их роль в экономике и общего экономического развития и важности их работы, в частности, характер кредитной политики, проводимой банками, а также в качестве механизма для осуществления активных операций и международного опыта отражены в В этом направлении.

SUMMARY

Each country's economy, which forms an important link in the development of banking services in this direction, the creation of credit institutions, based on the principles of free market economy must be built on. Formation of the credit system, the legal basis of its credit policy and the creation of state-owned banks in the same period during tsarist Russia still happened. The other states in the implementation of the USSR in the form of the commodity-money relations in our country, in general, the demand for credit, many issues related to the formation of urgency began to form. Thus, in those times, the credit system has been developed in 2 stages, the first of these state credit institutions and credit network that consists of stock credit institutions. The structure and volume of the dissertation. "The Bank of the importance and role in the economic development of active operations" from the formation of the 1st chapter of the banks and their role in the economy and general economic development and the importance of their work, in particular the nature of the credit policy carried out by the banks, as well as a mechanism for the implementation of active operations and international experience are reflected in this direction.

Referat

Banklar iqtisadiyyatda, həm vasitəçi təşkilat kimi, həm də iqtisadi idarəetmə orqanı kimi təmsil olunurlar. Banklar vasitəçi qismində çıxış etməsində əsas məqsəd sərbəst pul vəsaitlərini toplayaraq onları istifadə etmək istəyən insanlardan müəyyən qaydalarla verməkdən ibarətdir. Belə olduğundan müxtəlif vəsaitləri öz əlində cəmləşdirən kreditorlar müəyyən müqavilədə faizləri əsasında borc alana verirlər. Bu zaman banklar əsas vasitəçi qismində çıxış edərək, həmin pul vəsaitlərini əldə etmək istəyən insanların maraqlarını təmin etmiş hesab edilirlər. Kredit münasibətlərinin formalaşması da məhz bu qeyd etdiyimiz məsələyə əsasən yaranar. Buna müvafiq olaraq bankların fəaliyyətində və iqtisadi inkişafından, kredit və kredit siyasətinin roluna nəzər salaq.

Kredit siyasəti hər şeydən əvvəl bankın öz müştərilərinin kreditləşmə istiqamətində həyata keçirdiyi fəaliyyət növüdür. Banklar kredit siyasətləri onların qarşılıqlarına qoyduqları strategiya əsasında müəyyən olunur və buna əsasən kreditlərin verilməsi, sənədləşdirilməsi kredit bazarında ümumilikdə kredit vermənin prinsipləri, məqsədləri kredit müqavilələri və bütövlükdə kredit prosesinin həyata keçirilməsi məsələləri öz əksini tapır.

Hər bir ölkə iqtisadiyyatının mühüm həlqəsini təşkil edən bank sisteminin formalaşmasına bu istiqamətdə müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi, kredit təşkilatlarının yaradılması, sərbəst iqtisadiyyata əsaslanan prinsiplər üzərində qurulmalıdır. Ölkəmizdə kredit sisteminin formalaşması, onun və ümumilikdə kredit siyasətinin hüquqi bazası hələ çar Rusiyası dövründə dövlət bankının yaranması ilə eyni dövrdə baş vermişdir. SSRI tərkibinə aid olan digər dövlətlərdə tətbiq edilən formada ölkəmizdə də əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafına ümumilikdə kreditə olan tələbatın formalaşması ilə əlaqədar bir çox məsələlər aktualıq təşkil etməyə başladı. Belə ki, hələ o dövrlərdə ölkəmizdə kredit sistemi 2 istiqamətdə inkişaf

etmişdir ki, bunlardan birincisi dövlət kredit müəssisələri və kredit şəbəkəsinin səhmdar kredit müəssisələrindən ibarət olmasıdır.

Dissertasiyanın quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, 8 paraqraf, nəticə və təklif, ədəbiyyat siyahısı, istinad edilən mənbələrdən ibarətdir. Tədqiqat işinin quruluşu aşağıdakı kimidir :

“ Bank fəaliyyətinin əhəmiyyəti və iqtisadi inkişafda aktiv əməliyyatların rolu” adlı 1-ci fəsildə bankların formalaşmasına, onların iqtisadiyyatda rolunun və icra etdikləri fəaliyyətin əhəmiyyəti və ümumilikdə iqtisadi inkişafdan, xüsusilə banklar tərəfindən həyata keçirilən kredit siyasətinin mahiyyəti, eləcə də aktiv əməliyyatları və bu istiqamətdə beynəlxalq təcrübənin tətbiqi mexanizmi öz əksini tapmışdır.

“Bank kreditləşməsinin müasir vəziyyətinin təhlili və onun qiymətləndirilməsi” adlı 2-ci fəsildə kommersiya banklarında kredit siyasətinin hüquqi bazası və bu istiqamətdə müstəqillik dövründən sonra ölkəmizdə bu sahənin inkişafı ilə əlaqədar qəbul edilən normativ hüquqi aktları təhlil edilmiş, eləcə də kreditləşmədə səmərənin qiymətləndirilməsi məsələləri əhatə olunmuşdur.

“Kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi və səmərəliliyin yüksəldilməsi istiqamətləri” adlı üçüncü fəsildə isə ümumilikdə bank sferasından öz fəaliyyətini daha düzgün və müasir dövrün tələblərinə uyğun formalaşdırılması ilə əlaqədar yerinə yetirilən tədqiqat və ümumilikdə kreditləşmə əməliyyatlarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar məsələləri əhatə etmişdir.